

واکاوی پیشران‌های کلیدی تبیین‌کننده مسئولیت‌پذیری اجتماعی در نظام آموزش و

پرورش بارویکرد سناریونویسی

کل‌بهار پورانجبار^۱، حبیب‌الدین سالارزهی^{۲*}، علی اصغر تبتاوار^۳، نورمحمد یعقوبی^۴

اطلاعات مقاله	چکیده
تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۷/۲۰	با توجه به اهمیت نگاه سناریویی و ایجاد قابلیت‌های تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی در آینده، این پژوهش با هدف شناسایی پیشران‌های کلیدی تبیین‌کننده مسئولیت-پذیری اجتماعی در نظام آموزش و پرورش بر مبنای رویکرد ماتریس اثرات متقاطع و سناریونویسی انجام گرفته است. این پژوهش از نوع کاربردی بوده و به دنبال پاسخگویی به پرسش‌های اصلی مطرح‌شده، از روش توصیفی، تحلیل و استنتاج استفاده کرده است. از این‌رو، نخست برای گردآوری داده‌های توصیفی از روش اسنادی به صورت مطالعات کتابخانه‌ای و پژوهش‌های معتبر در راستای موضوع و همچنین مصاحبه با تعدادی از معلمان و مدیران دغدغه‌مند در حیطه موضوعی پژوهش بهره گرفته شد و سپس برای گردآوری داده‌های تحلیلی نیز، ترکیبی از روش پیمایشی به صورت پرسشنامه و روش دلفی استفاده شد. نمونه آماری در دور دلفی ۱۵ نفر از معلمان، دبیران و به صورت کلی فرهنگیان فعال در حوزه مسئولیت‌پذیری اجتماعی مدارس و در مرحله پیمایشی ۲۰ نفر از فعالان حوزه مربوطه بودند که به شیوه نمونه‌گیری گلوله‌برفی انتخاب شدند. در این پژوهش برای سنجش روایی، ضمن استفاده از روایی صوری، از کنش متقابل سه‌گانه نیز استفاده شد و داده‌ها با کمک نرم‌افزارهای اسپاس، میک‌مک و سناریو ویزارد تحلیل شدند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهند که ۱۵ عامل به‌عنوان پیشران کلیدی مسئولیت‌پذیری اجتماعی، ۴۰ وضعیت محتمل برای ۱۵ عامل و دو دسته سناریوهای پیش‌برنده و بازدارنده مسئولیت‌پذیری اجتماعی در نظام آموزش و پرورش موجود می‌باشند.
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۲/۰۴	
نوع مقاله: پژوهشی	
واژگان کلیدی	
مسئولیت، مسئولیت‌پذیری اجتماعی، دانش‌آموزان، مدارس، آموزش و پرورش	

۱. دانشجوی دکتری مدیریت دولتی گرایش منابع انسانی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران

۲. نویسنده مسئول: دانشیار گروه مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و اقتصاد، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران

۳. استادیار گروه مدیریت بازرگانی، دانشکده مدیریت و اقتصاد، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران.

۴. استاد گروه مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و اقتصاد، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران

مقدمه

با تغییر پارادایم توسعه از توسعه اقتصادی به توسعه پایدار، نقش و کارکرد آموزش و پرورش به‌ویژه مدارس، دچار تحولات اساسی شده است (شفائی‌یامچلو و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۹۱). دیدگاه‌های نوین به سیاست‌های آموزش و پرورش (سیماکو و تی^۱، ۲۰۱۸: ۱)، منجر به هدف‌گذاری‌های جدید در زمینه تعلیم و تربیت نسل جوان و نوجوان شده که مسئولیت‌پذیری اجتماعی^۲ را به یکی از اهداف اصلی نظام‌های تربیتی مبدل ساخته است (پلانگ‌پونگ‌پان و همکاران^۳، ۲۰۱۶: ۵۷۳). مسئولیت‌پذیری، در ادیان توحیدی به‌ویژه در تعالیم اسلامی از چنان اهمیتی برخوردار است که در بسیاری از تفاسیر از آن به‌عنوان امانت الهی یاد شده است (فضل‌الهی قمشه‌ای و افراسیابی، ۱۳۹۷: ۴۹).

«إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا»

در این آیه، خداوند کریم، انسان را امانت‌دار بزرگ الهی می‌داند که به برکت حس مسئولیت می‌تواند از چنگال زمین رها شود و به عالم بالا پرواز کند. مسئولیت او در پیشگاه خدا، خود و جامعه، بار سنگینی است که در آغاز آفرینش به آسمان، زمین و کوه‌ها عرضه شد که به ناتوانی خود اقرار کردند و انسان آن را پذیرفت (احزاب: ۷۲). جهان‌بینی اسلامی، شدیداً بر منافع اجتماعی جامعه تأکید می‌کند (رادیان‌تو و همکاران^۴، ۲۰۲۰: ۳۵۵۰) و مسئولیت‌پذیری را به‌عنوان یکی از اهداف بنیادین تربیتی، از لوازم تداوم حیات اجتماعی به شمار می‌آورد (داداشی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۵۷). از سویی نیز، نظام تعلیم و تربیت در هر کشوری، برای ایفای نقش خود در این زمینه؛ نیازمند ملاحظاتی است که از آن جمله می‌توان به اتخاذ اهداف و آرمان‌های صحیح با توجه به شرایط کشور و تجزیه این اهداف به اهداف خردتر در سطوح مختلف آموزش و پرورش (نوری و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۸۳)، در راستای پذیرش مسئولیت‌های گوناگون فردی و اجتماعی اشاره نمود (دیما و همکاران^۵، ۲۰۱۳: ۲۴). تحقق چنین امری، مستلزم توجه به دو نکته اساسی است: از یک سو، باید بنیان‌های نظری آن روشن شود و از سوی دیگر، در راستای فعلیت‌بخشیدن به روح مسئولیت‌پذیری در نسل جوان، اصول و روش‌های تربیتی آن تعیین و مورد استفاده قرار گیرد (داداشی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۵۷). افزون بر اینها، پیچیده‌شدن زندگی و روابط انسانی باعث شده تا

1. Symaco & Tee
2. Social responsibility
3. Plungpongpan & etal
4. Rusdiyanto & etal
5. Dima & etal

مسئولیت‌پذیری اجتماعی به یک موضوع جامعه‌شناختی مهم تبدیل شود. موضوعی که در محیط‌های گوناگون سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و محیطی نیز مورد توجه قرار می‌گیرد و نشان از تعهد، وظیفه و تعالی افراد و گروه‌ها دارد (حسن و لاندتامسن^۱، ۲۰۱۹). به بیانی دیگر، مسئولیت‌پذیری اجتماعی نشان از تعهد در جهت پیشرفت جامعه و بیانگر وظایف انسان‌ها در قبال یکدیگر می‌باشد (نی و ون‌وارت^۲، ۲۰۱۵). این احساس تعهد، بیانگر نوعی نگرش و مهارت است که مانند هر نوع نگرش و مهارتی، آموزشی و اکتسابی است. این مهارت به تدریج و از ابتدای زندگی به وجود می‌آید و معمولاً به صورت رفتارهای ثابت در مجموعه رفتارهای اجتماعی شخص نمایان می‌شود (هلاجیان و سعدی‌پور، ۱۳۹۴: ۳۶). رفتارهایی که پیش‌نیاز شناسایی معضلات اجتماعی (ویواس و همکاران^۳، ۲۰۱۷: ۹) و درک ارزش‌های اجتماعی‌ای همانند رفاه عمومی و مشارکت در مسائل بوده و زمانی تحقق می‌یابند که افراد در طول زندگی خود آن را آموخته باشند (کاسکلس و پریتهو^۴، ۲۰۱۹: ۵۵). بر این اساس، نحوه عملکرد نهاد آموزش و پرورش در فرایند یادگیری، رشد اجتماعی و پرورش همه‌جانبه قابلیت‌های دانش‌آموزان، عاملی مؤثر است (واسیلسکو و همکاران^۵، ۲۰۱۰: ۱۸۲-۱۸۰). امروزه رقابت شدید جوامع، محدودیت منابع، حفظ نظام ارزشی و فرهنگی گذشتگان، تعامل پویا با دیگر ملل و فرهنگ‌ها، حضور مؤثر در صحنه‌های سیاسی ملی و بین‌المللی، حفظ و توسعه محیط زیست (هدی و همکاران^۶، ۲۰۱۸) و مجموع عواملی از این قبیل که بی‌توجهی به آنها به فروپاشی و اضمحلال نظام سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و حتی زیست‌محیطی جوامع ملی و بین‌المللی منتهی خواهد شد، نظام آموزشی را احاطه کرده است (لیو و وو^۷، ۲۰۱۶: ۵۰-۴۹). این مجموعه، حکایت از آن دارد که دنیای متعامل کنونی بیش از هر زمان دیگری نیازمند انسان‌هایی مسئول و مسئولیت‌شناس است (تومازویچ^۸، ۲۰۱۹: ۱۹۰). بنابراین، نهاد آموزش در سطح مدارس باید با بهره‌گیری از تفکر و استدلال دانش‌آموزان و درگیر ساختن آنان با مسئولیت‌های اجتماعی، راه را برای ترغیب و پذیرش نقش‌های اجتماعی در زندگی اجتماعی خود در آینده، تقویت نمایند (اقدام‌پور و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۴۲). جامعه اسلامی نیز از این قاعده مستثنا نیست. با وجود تأکید دین مبین اسلام بر پرورش روحیه تعهد، واگذاری مسئولیت و التزام عملی به انجام آن و مبدل شدن به انسان‌هایی مسئول و آگاه (مرزوقی و اناری‌نژاد، ۱۳۸۶: ۱۶۷)، در

-
1. Hassan & Lund-Thomsen
  2. Ni & VanWart
  3. Vivas & etal
  4. Cascales & Prieto
  5. Vasilescu & etal
  6. Huda & etal
  7. Liu & Wu
  8. Tomazevic

آیاتی چون آیه ۲۴ سوره صافات^۱ و در بیانات پیامبران و امامان معصوم همچون امام صادق:^۲ (کلینی، ۱۴۰۷: ۲۶۷) و پیامبر اکرم^۳ (مجلسی، ۱۳۷۹: ۶۷)، می‌توان به این نتیجه دست یافت که از منظر دینی، یکی از ویژگی‌های برجسته انسان مؤمن، داشتن احساس و روحیه مسئولیت‌پذیری اوست؛ ویژگی‌ای که باید از طریق تربیت و پرورش، فعلیت و تحقق یابد (داداشی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۵۶). در این راستا و با توجه به صبغه دینی جامعه ایرانی (رونقی، ۱۳۹۸: ۱۶۴)، رهبر معظم انقلاب اسلامی نیز بر ایجاد تحول در نظام آموزش و پرورش متناسب با نظام اسلامی توجه و بر لزوم تحول بنیادین و اقدام عاجل در نظام آموزش و پرورش تأکید فرمودند. با اجرایی-شدن سند تحول بنیادین در نظام آموزش و پرورش و توجه به چشم‌انداز ۱۴۰۴، مدرسه به‌عنوان جلوه‌ای از مراتب حیات طیبه باید، زمینه‌ساز تحقق جامعه دانایی متناسب با اقتضائات زمان گردد (خدیوی و الهی، ۱۳۹۲: ۳۹). بنابراین، باید خاطر نشان نمود که یکی از اهداف اجتماعی در کلیات نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران، پرورش روحیه نظم و مسئولیت‌پذیری و اهتمام به امور جامعه اسلامی است که باید مسئولان تربیتی و آموزشی در راستای تحقق این اهداف بکوشند (طرح کلیات نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران، مصوب ۱۳۶۷). اما نظام آموزش و پرورش کشورمان، در سال‌های گذشته در این باره عملکرد خوبی نداشته است و نتوانسته افراد مسئولیت‌پذیر را آن‌گونه که شایسته جامعه اسلامی است؛ پرورش دهد (خدیوی و الهی، ۱۳۹۲: ۳۸-۳۹). البته باید اذعان نمود که هرگز نمی‌توان از این واقعیت صرف‌نظر نمود که پرورش روحیه مسئولیت‌پذیری در نسل آینده از اهداف اجتماعی آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران در اعصار گذشته و همچنین در حال حاضر بوده است. از سویی نیز، نظام آموزش و پرورش در هر کشور نیازمند بررسی مسیر تدوین و پیاده‌سازی استراتژی مسئولیت اجتماعی خود در رابطه تنگاتنگ با عوامل و عناصر کلیدی‌ای است که تعیین‌کننده نقش اساسی مدارس به‌عنوان مراکز تربیت انسان کامل و رسیدن به حیات طیبه از طریق تدریس، یادگیری و پشتیبانی آنها هستند؛ می‌باشد؛ زیرا که رفتار مسئولانه انسان‌های هر جامعه‌ای، از جمله جامعه ایران با نسبت جمعیتی جوان، نیازمند شناسایی عوامل مؤثر پیش‌بینی‌کننده رفتار مسئولانه خواهد بود؛ لذا در این پژوهش چند سؤال بنیادی مطرح است، از جمله اینکه چه عوامل و پیشران‌هایی بر ایجاد رفتاری مسئولانه بویژه در میان دانش‌آموزان مؤثر خواهند بود؟ وضعیت‌های احتمالی هر یک از عوامل کلیدی منتخب کدام است؟ و سناریوهای احتمالی حاصل از وضعیت‌های مختلف به چه صورت خواهد بود؟ همداستان نبودن صاحب‌نظران در تعریف غالب مفاهیم در پدیدارهای اجتماعی (آگونیس و

۱. وَقِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ (صافات: ۲۴)

۲. "بار مسئولیت خویش را خودت باید بر دوش بگیری و اگر از انجام وظیفه شانه خالی کنی، دیگری بار مسئولیت تو را حمل نخواهد کرد"

۳. داستان معصوب بن عمیر، عناب بن اسید و اسام بن زید

گلاواس^۱، ۲۰۱۲: ۹۳۲)، نوظهور بودن مفهوم مسئولیت‌پذیری اجتماعی، تحول و دگردیسی فراوان و چندتباری‌بودن آن، تعریف این مفهوم را دشوار ساخته است (گرین و پلوزا^۲، ۲۰۱۱: ۴۸). مسئولیت، به‌معنای ضمان، تعهد، مؤاخذه (دهخدا، ۱۳۷۲: ۲۴۱) و پاسخ‌دادن می‌باشد (فضل‌الهی قمشه‌ای و افراسیابی، ۱۳۹۷: ۴۸). مرگلر و همکاران^۳ (۲۰۰۷)، مسئولیت‌پذیری را توانایی نظم‌دادن به تفکرات، احساسات و رفتار همراه با اراده برای در نظر گرفتن خود، به‌عنوان مسئول انتخاب‌هایی که انجام می‌دهد و پیامدهای فردی و اجتماعی آنها، تعریف کرده‌اند (مرگلر و همکاران، ۲۰۰۷: ۷۱). مسئولیت‌پذیری اجتماعی، با نام‌هایی همچون: وجدان، عملکرد اجتماعی، کسب و کار مسئول و پایدار، مسئولیت شهروندی و پاسخگویی اجتماعی نیز شناخته می‌شود (پاپ و همکاران^۴، ۲۰۱۱: ۲۳۳) و به‌معنای مجموعه وظایف و تعهداتی است که سازمان‌ها و افراد بایستی در راستای تأمین رفاه (آمدی و بایو^۵، ۲۰۲۰: ۱۱۳)، رشد و تعالی جامعه انجام دهند (وانگ و همکاران^۶، ۲۰۲۰). به‌عبارتی، مسئولیت اجتماعی، آگاهی از تأثیرات هر عمل مشخص (چیل و بلک^۷، ۲۰۱۵: ۲۳۵)، در موضوعات مختلفی چون امور اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و حفاظت از محیط زیست است (فوردهام و راینسون^۸، ۲۰۱۸: ۱). هایدگر^۹ (۲۰۱۲)، مسئولیت‌پذیری اجتماعی را راهبردی مقابله‌ای برای پاسخگویی به نگرانی‌های اجتماعی، زیست‌محیطی و توسعه پایدار می‌داند؛ زیرا که این مفهوم، فراتر از علائق فردی یا گروهی بوده و علاقه به کل جامعه را به همراه دارد (دابروسکی و همکاران^{۱۰}، ۲۰۱۸: ۴). در این حوزه، نظریه‌های متعددی مطرح شده است که نظریه یادگیری اجتماعی باندورا^{۱۱} یکی از برجسته‌ترین آنها می‌باشد. بر اساس این نظریه، رفتار آموختنی است و نحوه یادگیری رفتار نیز بر اساس قوانین یادگیری مشاهده‌ای استوار است. مطابق با این نظریه، بهترین شیوه آموزش مسئولیت‌پذیری به افراد آن است که در حد امکان، در بیان و رفتار به آنها نشان دهند که برای دیگران ارزش قائل‌اند (اردلان و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۱۱). هرگاه افراد سرمشق خوبی از مسئولیت‌پذیری در نهادهای اجتماعی‌ای مانند خانواده و مدرسه داشته باشند و به همکاری و مشارکت در تصمیم‌ها تشویق شوند؛ زمینه مناسبی برای پرورش احساس مسئولیت فراهم می‌آید (دیکسیت^{۱۲}، ۲۰۲۰: ۱۴). این مسئله که آموزش و پرورش در تربیت نیروی انسانی آینده نقش

1. Aguinis and Glavas
2. Green & Pelozo
3. Mergler & etal
4. Pop & et al
5. Amadi & Bayo
6. Wang & etal
7. Chile & Black
8. Fordham & Robinson
9. Hidger
10. Dabrowski & etal
11. Bandura Social Learning Theory
12. Dixit

زیربنایی دارد، بر کسی پوشیده نیست (کادرو و همکاران^۱، ۲۰۱۸: ۵)، اما منظور آموزش و پرورش، نباید فقط پرورش نیروهای مشخصی باشد که از نظر فنی و در رشته‌های گوناگون صاحب‌نظر باشند، بلکه آموزش و پرورش باید در کنار آموزش‌های رسمی، در زمینه‌های اجتماعی و اخلاقی نیز، به‌طور جدی برنامه‌ریزی کند و این به سبب آن است که دانش‌آموزان و جوانان، زمانی افراد مفیدی خواهند شد که بتوانند مشکلات جامعه را از طریق ایفای درست نقش خود برطرف کنند (سبحانی‌نژاد و آبنیکی، ۱۳۹۱: ۶۸). البته آموزش این قشر نوپا نیازمند برطرف‌نمودن موانعی چون: تبعیض گذاشتن میان دانش‌آموزان؛ جذاب‌نبودن فعالیت‌های مدرسه؛ تکیه بر بعد آموزش و غفلت از جنبه‌های پرورشی؛ سخت‌گیری در محیط مدرسه و ایجاد روحیه مقاومت و مخالفت؛ روش‌های تدریس معلم‌محوری؛ فقدان روحیه همکاری در بین مسئولان و انتقال این روحیه به دانش‌آموزان (خدیبوی و الهی، ۱۳۹۲: ۴۰)؛ ارائه ندادن الگوهای بارز اخلاقی اجتماع محلی؛ فراهم‌نبودن امکان اندیشیدن درباره ارزش‌ها، بررسی دقیق تنگناها و مسائل اخلاقی (ویسبورد، ۱۳۸۹: ۳۰) و کمبود فرصت‌های یادگیری را برای پرورش این حس (چوانسنگ، ۲۰۱۵) را در بر می‌گیرد. این موانع، مشکلاتی‌اند که بیشتر مدارس و سیستم‌های آموزشی با آن مواجه هستند؛ لذا شایسته است که آموزش و پرورش و مدارس، در نقش سازمانی و نهادی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی خود را رعایت کنند و به آن پایبند باشند و همچنین با سیاست‌ها، برنامه‌ها، رفتار و عملکردهایشان مروج فرهنگ مسئولیت اجتماعی در جامعه باشند. مطالعه مقالات و پژوهش‌های مختلف، بیانگر محدودیت تحقیقاتی است که به بررسی مسئولیت‌پذیری اجتماعی در آموزش و پرورش، به‌ویژه مدارس پرداخته باشند. اما به‌دلیل شباهت و ارتباط محیط‌های آموزشی با یکدیگر (شافعی و عزیزی، ۱۳۹۲)، از نمونه‌های حوزه دانشگاه هم به‌عنوان پیشینه پژوهش استفاده شده است. سبحانی‌نژاد (۱۳۷۹)، در پژوهشی با بررسی مسئولیت‌پذیری اجتماعی در برنامه‌های درسی کنونی دوره ابتدایی ایران، این موضوع را در ۶ نوع؛ مسئولیت‌های دینی، اجتماعی- فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، مدنی و زیست‌محیطی معرفی نموده و در عین حال، اشاره داشته که در برنامه‌های درسی این دوره، به دو بعد شناختی و عاطفی مسئولیت‌پذیری اجتماعی به‌طور ناقص و به بعد عملکردی آن نیز هیچ‌گونه توجهی نشده است. کردلو (۱۳۸۷)، در مطالعه‌ای به این نتیجه رسید که لازمه مسئولیت‌پذیری اجتماعی در دانش‌آموزان، تأمین احساس امنیت، احساس تعلق و عزت‌نفس است که بایستی توسط دو نهاد مدرسه و خانواده تأمین گردد. شافعی و عزیزی (۱۳۹۲)، با ارزیابی مسئولیت‌پذیری اجتماعی در دانشگاه‌های غرب کشور، نشان دادند که دانشگاه‌های مورد بررسی، در موضوعات اقتصادی و اجتماعی، حمایت‌چندانی از جامعه خود ندارند و در مدل پیشنهادی خود برای سنجش مسئولیت‌پذیری اجتماعی مؤسسات آموزشی، بیشترین امتیاز را به عناصر مربوط به تبعات اجتماعی

و اقتصادی مسئولیت‌پذیری، اختصاص دادند. اقدام پور و همکاران (۱۳۹۶)، در پژوهشی عمده‌ترین عوامل تأثیرگذار بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانشجویان آموزش عالی را شامل؛ توسعه اجتماعی (خدمات و رفاه اجتماعی)، سرمایه اجتماعی (امنیت، اعتماد و مشارکت)، رضایت اجتماعی (رضایت از زندگی و جامعه)، تعهد اجتماعی دانسته‌اند که فقدان هر یک از این عوامل می‌تواند بر سطح مسئولیت‌پذیری دانشجویان تأثیرگذار باشد. این پژوهشگران در سال ۱۳۹۸، نیز در تحقیقی، تجارب دانشجویان از مسئولیت‌پذیری اجتماعی را در ۷ مقوله اصلی؛ فضای حاکم بر محیط‌های آموزشی، عوامل زمینه‌ساز مسئولیت‌پذیری، درک همدلانه، نقش‌پذیری، مشارکت، ارزش‌مداری و ساختار اجتماعی طبقه‌بندی کردند. یزدان‌پناه و حکمت (۱۳۹۳)، در تلاش برای بررسی عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری جوانان در دانشگاه شهید باهنر، به این نتیجه دست یافتند که عوامل احساس عزت‌نفس، شیوه فرزندپروری منسجم و پاسخگو، مشارکت رسمی و غیررسمی، اعتماد بین-شخصی، جنسیت و پایگاه اقتصادی اجتماعی در اولویت قرار دارند. (فضل‌اللهی قمشی، ۱۳۹۴)

نیز در راستای این موضوع، اعتماد استادان بر توانمندی‌ها و تلاش دانشجویان، نحوه برخورد استادان با مسئولیت‌ها و تکالیف درسی، میزان مسئولیت‌پذیری مدیران و استادان، برنامه‌های درسی پنهان (اعمال و رفتار استادان)، نحوه ارزشیابی، پرهیز از تبعیض، مشارکت در فعالیت‌های گروهی و تصمیم‌گیری‌ها و احساس امنیت را از عوامل مؤثر در مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانشجویان معرفی نمود. سانتوس و همکاران^۱ (۲۰۲۰)، معتقدند که تحقیقات اندکی درباره مسئولیت‌پذیری اجتماعی کودکان صورت پذیرفته و این موضوع مسبب هزینه‌های اجتماعی بسیاری بر آینده جامعه خواهد بود. از این‌رو، توجه به اهمیت رشد شخصی، مهارت‌ها و ارزش‌های اجتماعی و تغییر برنامه‌های درسی با محوریت مسئولیت‌پذیری اجتماعی را از جمله مهم‌ترین فعالیت‌های مدارس می‌دانند. پاتال^۲ (۲۰۱۹) به بحران موجود در کیفیت آموزش مسئولیت‌پذیری اجتماعی، دوگانگی ظاهری، معضلات و چالش‌های موجود در حیطه استراتژی‌های مسئولیت اجتماعی در آموزش و پرورش اشاره نموده و همکاری و مشارکت را به‌عنوان کلید حل چنین مشکلاتی معرفی می‌کند. شارما و شارما^۳ (۲۰۱۹)، در پژوهشی به بررسی ادبیات مسئولیت‌پذیری دانشگاهی با مفهوم جهانی پرداختند و به این نتیجه رسیدند که مسئولیت اجتماعی به تدریج به‌عنوان جنبه‌ای اساسی در سیستم آموزش عالی مطرح شده است. به‌گونه‌ای که برخی دانشگاه‌ها در حال ارتقای مهارت‌های خود در این زمینه می‌باشند و در نهایت ۳ موضوع؛ تدریس، تحقیق و مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانشگاهی^۴

-
1. Santos & etal
  2. Patel
  3. Sharma & Sharma
  4. University Social Responsibility (USR)

را از وظایف اصلی دانشگاه‌ها معرفی کردند. گالاردو وازگوز و همکارانش^۱ (۲۰۲۰)، نیز در مطالعه - ای از آموزش، تحقیق، مدیریت و پیش‌بینی آینده جامعه به‌عنوان وظایف اصلی مؤسسات آموزشی و دانشگاه‌ها اشاره نمودند. علاء تگ‌الدین^۲ (۲۰۱۵)، در مطالعه خود، چهارچوبی برای مسئولیت اجتماعی دانشگاهی از طریق مدیریت استراتژیک چشم‌انداز، اهداف، ارزش‌ها، مأموریت‌ها و سیستم‌های مدیریتی، تحلیل مسائل سیاسی، ارزیابی خدمات و پیشرفت همکاری‌های اجتماعی برای رفع نیازهای حال و آینده جامعه، معرفی نمود. با توجه به بررسی تحقیقات یادشده، باید اظهار داشت که بیشتر این پژوهش‌ها مناسب بوده اما کافی نیستند؛ زیرا که غالباً با اشاره به اهمیت نقش مدارس و دانشگاه‌ها در تقویت مسئولیت‌پذیری اجتماعی به بیان عوامل تأثیرگذار و روابط متقابل آنها با این موضوع پرداخته‌اند و از ارائه عوامل کلیدی پیش‌برنده و تسریع‌کننده مسئولیت‌پذیری اجتماعی غافل بوده‌اند. از سویی، بیشتر پژوهش‌های صورت‌گرفته، در سطوح دانشگاهی و در مقطعی بوده‌اند که پرورش حس مسئولیت‌پذیری اجتماعی در افراد دشوار است؛ زیرا شایستگی - های شناختی و ابتکار عملی‌ای که در نهایت به مسئولیت‌پذیری می‌انجامد؛ در دانش‌آموزان و نوجوانانی که در حال تحصیل در مدارس و مقاطع پایین‌تر از دانشگاه هستند؛ به‌مراتب آسان‌تر خواهد بود. با توجه به اهمیت این موضوع، یکی از جنبه‌های اصلی تفاوت پژوهش حاضر با دیگر تحقیقات صورت‌گرفته در توجه و تمرکز بر نحوه آموزش مسئولیت‌پذیری در دانش‌آموزان و در مقاطع ابتدایی و دبیرستان می‌باشد. افزون بر آن، به‌رغم اهمیت پیاده‌سازی رویکرد مسئولیت‌پذیری اجتماعی در نظام آموزشی کشور، در هیچ‌یک از مقالات یادشده، تلاش خاصی در راستای تدوین و تحقق الگوی مناسب عملی، صورت نگرفته است. از این‌رو، تحقیق حاضر در تلاش است تا الگویی که بیان‌کننده عوامل کلیدی پیش‌برنده، وضعیت‌ها و سناریوهای احتمالی پیش‌برنده و بازدارنده جامعه ایرانی باشد به تصویر بکشد. سناریونویسی به دلیل ایجاد قابلیت‌های تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی در آینده؛ در سازمان‌های حساسی چون آموزش و پرورش و مدارس که تربیت‌کننده نسل آینده یک کشورند؛ بسیار حائز اهمیت است. این موضوع، در کشورهای پیشرفته جهان که دارای سیستم آموزشی نیرومند و کارآمدی هستند، در اولویت‌های پژوهشی قرار دارد. از این‌رو، این پژوهش نیز سعی دارد تا با استفاده از رویکرد سناریونویسی، جنبه جدیدی از تحقیقات حوزه آموزش و پرورش را به تحقیقات کشور اضافه نماید.

روش‌شناسی پژوهش

در پژوهش‌های بنیادی که دارای ماهیت اکتشافی می‌باشد؛ استفاده از یک روش پیش‌بینی کافی نبوده و بایستی با استفاده ترکیبی و همزمان از چند روش، ضمن کاهش خطاهای رایج، از

1. Gallardo-Vazquez & etal

2. Alaa Tag Eldin

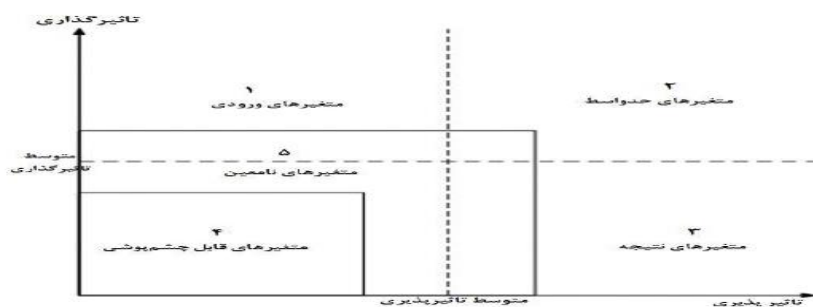

تکنیک‌های مختلف برای رفع نواقص هر روش در زمینه تولید داده‌ها و تحلیل معقولانه‌تر آنها بهره برد (رنجبر حیدری و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۷). به همین منظور، در این پژوهش ترکیبی از روش‌های مرور منابع و پنل خبرگان جهت شناسایی متغیرهای مناسب و تحلیل ماتریس متقاطع^۱ یا همان میک‌مک^۲ برای پاسخگویی به این پرسش که «آیا پیش‌بینی آینده می‌تواند مبتنی بر تأثیرات احتمالی متقابل اتفاقات آینده بر یکدیگر باشند؟» (گودت^۳، ۲۰۰۸)؛ استفاده شد. تحقیق حاضر، از لحاظ هدف، کاربردی و از نظر روش، توصیفی-تحلیلی می‌باشد. برای شناسایی پیشران‌های اولیه در حوزه مسئولیت‌پذیری اجتماعی، ابتدا ادبیات و پیشینه پژوهش مرور شد و سپس برای بررسی تناسب عوامل استخراج‌شده از مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته (به صورت تلفنی) با صاحب‌نظران حوزه مربوطه استفاده گردید. در ادامه نیز برای گردآوری داده‌های تحلیلی ترکیبی از روش‌های پیمایشی به صورت پرسشنامه و پنل دلفی استفاده شده است. نمونه‌های آماری پژوهش حاضر، شامل فرهنگیان (معلمان، دبیران و مدیران) شاغل و بازنشسته آموزش و پرورش از استان‌های گلستان، سیستان و بلوچستان و اصفهان می‌باشند که دارای یک ویژگی مشترک هستند و آن هم دغدغه‌مند بودن در حوزه مسئولیت‌پذیری اجتماعی می‌باشد. منظور از دغدغه‌مند بودن در این حوزه؛ شامل هرگونه فعالیت در زمینه آموزش مسئولیت‌پذیری اجتماعی به دانش‌آموزان؛ فعالیت‌های غیررسمی در سازمان‌های مردم‌نهاد^۴ و فعالیت‌های اجتماعی عام-المنفعه می‌باشد. در پنل دلفی، ۱۵ نفر از خبرگان؛ شامل ۶ نفر از معلمان، دبیران و مدیران بازنشسته و ۹ نفر از معلمان، دبیران و مدیران شاغل در مدارس (از پایه دوم تا پایه یازدهم)، به روش نمونه‌گیری گلوله‌برفی انتخاب شدند. در روش پیمایشی نیز از دو پرسشنامه میک‌مک و تدوین سناریو (به صورت نیمه‌باز) استفاده شده است. نمونه آماری تکمیل‌کننده این دو پرسشنامه، شامل ۲۰ نفر از معلمان، دبیران و مدیران (۱۲ نفر از فرهنگیان شاغل در مدارس (از پایه دوم تا پایه یازدهم و ۸ نفر از فرهنگیان بازنشسته) فعال در این حوزه بوده‌اند. به دلیل شیوع ویروس کرونا در سطح کشور، محققان قادر نبودند تا پرسشنامه‌ها را به شکل حضوری گردآوری نمایند؛ از این رو، این پرسشنامه‌ها از طریق ایمیل، واتس‌آپ و تلگرام میان متخصصان پخش شد و در نهایت با پیگیری‌های متعدد (۲ تا ۳ بار)، گردآوری شدند. در این پژوهش، برای سنجش روایی، ضمن استفاده از روایی صوری، از کنش متقابل سه‌گانه (اسناد و سوابق ادبیات، مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با افراد صاحب‌نظر و پنل دلفی متشکل از خبرگان)، استفاده شده است تا از همگرایی تحقیق، اطمینان لازم به دست آید. برای تحلیل داده‌ها نیز از سه نرم‌افزار اس‌پی‌اس‌اس،

-
1. CIA (Cross Impact Analysis)
  2. Micmac
  3. Godet
  4. NGO (Non governmental Organization)

میک‌مک و سناریو ویزارد استفاده شده است. از نرم‌افزار میک‌مک برای انجام محاسبات سنگین ماتریس اثرات متقاطع استفاده می‌شود که برای به‌کارگیری این نرم‌افزار، ابتدا عوامل مهم بر اساس فرایند یادشده، شناسایی و در ماتریس تحلیل اثرات وارد شده و سپس؛ میزان ارتباط این عوامل با حوزه مورد نظر مشخص می‌شود. با تحلیل میک‌مک و شناسایی عوامل کلیدی، می‌توان روابط بین عوامل را نیز بررسی کرد و به تهیه سناریوی برای آینده پرداخت (آرین‌منش و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۲۶). نرم‌افزار میک‌مک، همه عوامل را در یک نمودار مفهومی که معرف پراکندگی عوامل بوده و در نواحی تعریف‌شده‌ای که بر اساس میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری آنهاست؛ نمایش می‌دهد. نواحی عوامل عبارتند از:

- ناحیه اول (عامل ورودی یا اصلی) که نشان‌دهنده با ارزش‌ترین، یا به تفسیری دیگر اصلی‌ترین عوامل تأثیرگذارند؛
- ناحیه دوم (عوامل حد وسط) که نشان‌دهنده عوامل با تأثیر کمی بر عوامل دیگر است؛
- ناحیه سوم (عوامل نتیجه) که نشان‌دهنده عوامل با میزان تأثیرگذاری کم و میزان تأثیرپذیری زیاد هستند؛
- ناحیه چهارم (عوامل قابل چشم‌پوشی) که نشان‌دهنده عواملی با میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری کم بر عوامل دیگر است. بنابراین، به‌عنوان عوامل قابل چشم‌پوشی در سناریوهای اصلی توسعه در نظر گرفته می‌شوند؛
- ناحیه پنجم عوامل خوشه‌ای (نامعین) به‌عنوان عوامل معرفی شده‌اند که سیستم در مورد آنها نمی‌تواند تصمیم‌گیری قطعی نماید.

شکل ۱: نمودار نمایش انواع عوامل متناسب با تأثیرگذاری و تأثیرپذیری آنها

همان‌گونه که ملاحظه می‌شود؛ در صورتی که نیمساز نمودار، در شکل بالا ترسیم شود، عناصر بالای نیمساز، عواملی‌اند که میزان تأثیرگذاری آنها بیشتر از میزان تأثیرپذیری آنها خواهد بود. اما همه عوامل واقع در بالای نیمساز اهمیت زیادی ندارد. عواملی که در نواحی اول (ورودی یا کلیدی)، دوم (حد وسط) و پنجم (خوشه‌ای یا نامعین) قرار می‌گیرند، دارای درجه اهمیت زیاد و قدرت تعیین‌کنندگی می‌باشند؛ زیرا عوامل ناحیه اول؛ به‌عنوان عوامل کلیدی و تنظیم‌کننده

رفتار سیستم در بلندمدت هستند. عوامل ناحیه دوم؛ به دلیل میزان تأثیرگذاری بیشتر آنها در مقایسه با تأثیرپذیری‌شان دارای اهمیت بوده و در ناحیه پنجم (عوامل خوشه‌ای یا نامعین)، نیز آن دسته از عواملی قرار دارند که به دلیل تأثیرگذاری بالا و تمایل این عوامل به گرایش به سمت ناحیه اول، برای برنامه‌ریزی اهمیتی ویژه دارند؛ زیرا در آینده احتمال قرارگیری این عوامل در بین عوامل کلیدی وجود دارد (گودت، ۲۰۰۸).

یافته‌های پژوهش

یافته‌های حاصل از اجرای پژوهش به شرح مراحل زیر بدین صورت بوده است:

فاز اول؛ مرور پیشینه و مصاحبه با خبرگان حوزه مسئولیت‌پذیری اجتماعی در مدارس؛ بعد از مطالعه پیشینه پژوهش از تعداد ۲۳۵ مقاله داخلی و خارجی، تعداد ۹۵ شاخص استخراج شد. در مرحله بعد، پس از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با خبرگان، تعدادی از این شاخص‌ها حذف و ادغام شد.

فاز دوم؛ تدوین پرسشنامه خبره‌سنجی و توزیع در بین ۱۵ خبره پند دلفی؛ در این مرحله، عوامل شناسایی‌شده مرحله قبل به صورت پرسشنامه برای تعیین میزان اهمیت هرکدام از این عوامل در میان اعضای پند دلفی توزیع شد و از اعضا خواسته شد تا میزان اهمیت هر یک از این عوامل را از ۱ تا ۵ ارزش‌گذاری کنند. افزون بر این از خبرگان خواسته شد که نظر خود را در مورد شاخص‌هایی که به نظر ایشان لحاظ نشده‌اند، نیز ابراز نمایند.

فاز سوم؛ انتخاب عوامل کلیدی؛ نتایج حاصل از ۲۰ پرسشنامه خبره‌سنجی با استفاده از نرم افزار SPSS تحلیل شد و ۳۰ عامل کلیدی، با توجه به فرض آماری مربوط به آنها در سطح خطای ۵ درصد، بر اساس نظر خبرگان انتخاب گردید. فرض آماری مربوط به انتخاب عوامل مؤثر، بر اساس نظرات خبرگان در پرسشنامه به صورت زیر می‌باشد:

$$H_0: \mu \leq 3$$

$$H_1: \mu > 3$$

جدول ۱: عوامل شناسایی‌شده

نام اختصاری عامل	عوامل	نمونه پژوهش‌های پیشین
A1	دریافت بازخورد	حاصل از مصاحبه و نظرسنجی از خبرگان.
A2	دسترسی به اینترنت	حاصل از مصاحبه و نظرسنجی از خبرگان.

خسروی، ۱۳۹۷؛ محمدی و حکیمی، ۱۳۹۶؛ میرمحمدی و رجایی، ۱۳۹۳؛ والکر و پارنت ^۱ ، ۲۰۱۰؛ کاتسولاکوس ^۲ ، ۲۰۰۶.	پاسخگویی آموزش و پرورش به جامعه پاسخگویی افراد در قبال جامعه	A۳ A۴
اقدام‌پور و همکاران، ۱۳۹۸؛ انق و همکاران، ۱۳۹۷؛ قاسمی و همکاران، ۱۳۹۷؛ اقدام‌پور و همکاران، ۱۳۹۶؛ هلاجیان و سعدی- پور، ۱۳۹۴؛ فضل‌الهی قمشه‌ای، ۱۳۹۴؛ نیکخواه و جهانشاهی فرد، ۱۳۹۳؛ سبحانی‌نژاد و آبنیکی، ۱۳۹۱؛ کردلو، ۱۳۸۷؛ سانتوس و همکاران ^۳ ، ۲۰۲۰؛ نلسون و بیانکو ^۴ ، ۲۰۱۳؛ کاریما و همکاران ^۵ ، ۲۰۰۶.	برنامه‌های آموزشی آشکار	A۵
اقدام‌پور و همکاران، ۱۳۹۸؛ سجاسی‌قیداری و عرب‌تیموری، ۱۳۹۷؛ حسینیان و همکاران، ۱۳۹۶؛ اقدام‌پور و همکاران، ۱۳۹۶؛ یزدان‌پناه و حکمت، ۱۳۹۳؛ دارویش ^۶ ، ۲۰۱۶؛ هلیسون ^۷ ، ۲۰۱۰.	نوع‌دوستی درگیری فعال در جامعه احساس ارزشمندی و معنی‌داری	A۶ A۷ A۸
اقدام‌پور و همکاران، ۱۳۹۸؛ خنیفر و همکاران، ۱۳۹۷؛ قاسمی و همکاران، ۱۳۹۷؛ اقدام‌پور و همکاران، ۱۳۹۶؛ علیزاده و همکاران، ۱۳۹۴؛ هلاجیان و سعدی‌پور، ۱۳۹۴؛ فضل‌الهی قمشه‌ای، ۱۳۹۴؛ نیکخواه و جهانشاهی فرد، ۱۳۹۳؛ یعقوبی، ۱۳۹۱؛ کردلو، ۱۳۸۷؛ سانتوس و همکاران، ۲۰۲۰؛ پاتال ^۸ ، ۲۰۱۹؛ شارما و شارما ^۹ ، ۲۰۱۹؛ دارویش ^{۱۰} ، ۲۰۱۶؛ وایدیا ^{۱۱} ، ۲۰۱۴؛ گابریل ^{۱۱} ، ۲۰۱۴؛ نلسون و بیانکو، ۲۰۱۳؛ کاریما و همکاران، ۲۰۰۶؛ مهان و همکاران ^{۱۲} ، ۲۰۰۶؛ چیکیرینگ ^{۱۳} ، ۲۰۰۱.	برنامه‌های آموزشی پنهان	A۹
حاصل از مصاحبه و نظرسنجی از خبرگان.	دسترسی همگان به آموزش (عدالت آموزشی)	A۱۰

1. Walker & Parent
2. Katsoulakos
3. Santos & etal
4. Nelson & Bianco
5. Karima & etal
6. Darwish
7. Hellison
8. Patel
9. Sharma & Sharma
10. Vaidya
11. Gabriel
12. Meehan & etal
13. Scickering

گل‌کار، ۱۳۹۵؛ طالبی و بحری‌پور، ۱۳۹۳؛ میلر و بایز، ^۱ ، ۲۰۰۹.	سرمایه فرهنگی درونی‌شده	A11
حاصل از مصاحبه و نظرسنجی از خبرگان.	مسئولیت‌پذیری‌های مشترک	A12
سجاسی‌قیداری و همکاران، ۱۳۹۸؛ رونقی، ۱۳۹۸؛ اقدام‌پور و همکاران، ۱۳۹۸؛ سجاسی - قیداری و عرب‌تیموری، ۱۳۹۷؛ خسروی، ۱۳۹۷؛ انق و همکاران، ۱۳۹۷؛ داورپناه و همکاران، ۱۳۹۶؛ علیزاده و همکاران، ۱۳۹۴؛ مدهوشی و نوروری، ۱۳۹۴؛ نصیری‌ولیک‌بنی، ۱۳۹۳؛ طالبی و بحری‌پور، ۱۳۹۳؛ میرمحمدی و رجائی، ۱۳۹۳؛ صنوبر و حیدریان، ۱۳۹۱؛ سانتوس و همکاران، ^۲ ، ۲۰۲۰؛ رویانی و مهردوست، ^۳ ، ۲۰۱۰؛ کرین و ماتن، ^۴ ، ۲۰۰۷.	اخلاق حرفه‌ای معلمان ارزش‌ها و باورهای بومی به رسمیت‌شناختن اخلاق فراتر از قوانین	A13 A14 A15
اقدام‌پور و همکاران، ۱۳۹۶؛ گل‌کار، ۱۳۹۵؛ راه - چمنی و کاوسی، ۱۳۹۴؛ نیکخواه و جهانشاهی - فرد، ۱۳۹۳؛ یزدان‌پناه و حکمت، ۱۳۹۳؛ سروش، ۱۳۹۱؛ لطیف و همکاران، ^۵ ، ۲۰۲۰؛ کریگر بودن، ^۶ ، ۲۰۱۳؛ باسو، ^۷ ، ۲۰۱۲.	هنجارهای مشترک اخلاقی و فرهنگی	A16
محمدی و حکیمی، ۱۳۹۶؛ نوروزی و همکاران، ۱۳۹۳؛ میرمحمدی و رجائی، ۱۳۹۳؛ جانستون و همکاران، ^۸ ، ۲۰۱۹؛ تومازویچ، ^۹ ، ۲۰۱۹؛ رویانی و مهردوست، ^{۱۰} ، ۲۰۱۰؛ آوی‌یوناه، ^{۱۱} ، ۲۰۰۸؛ ریچاردسون، ^{۱۱} ، ۲۰۰۸.	اعتماد بین فردی اعتماد به سازمان‌های مردم‌نهاد (NGO)	A17 A18
میزان عضویت در سازمان‌های مردم‌نهاد (NGO)	قوانین آموزشی	A19
حاصل از مصاحبه و نظرسنجی از خبرگان.	سیاست‌گذاری فرهنگی و اجتماعی	A20
مشارکت پاسخگو در اجتماع	ارزش‌های دینی و اسلامی	A21 A22 A23
رونقی، ۱۳۹۸؛ حسینی و همکاران، ۱۳۹۷؛ قاسمی و همکاران، ۱۳۹۷؛ گل‌کار، ۱۳۹۵.		

1. Miller & Buys
2. Santos & etal
3. Royai & Mehrdost
4. Crane .& Matten
5. Latif & etal
6. Krieger-Boden
7. Basu
8. Johnston & etal
9. Tomazevic
10. Avi-Yonah
11. Richardson

شاهین‌مهر و حسنی، ۱۳۹۴؛ حاجی‌زاده و آورجه، ۱۳۹۳؛ طالبی و بحری‌پور، ۱۳۹۳؛ یعقوبی، ۱۳۹۱؛ رادیناتو و همکاران، ۲۰۲۰؛ بهارى و یوسف ^۲ ، ۲۰۱۴؛ یاکوب و عبدالغانی- آزمی ^۳ ، ۲۰۱۲؛ ریچاردسون ^۴ ، ۲۰۰۸.		
انق و همکاران، ۱۳۹۷؛ اقدام‌پور و همکاران، ۱۳۹۶؛ نجفی و سپیانی، ۱۳۹۵؛ گل- کار، ۱۳۹۵؛ لینز و همکاران ^۵ ، ۲۰۱۵؛ وایدآ ^۶ ، ۲۰۱۴.	وضعیت اجتماعی	A۲۴
	شناخت اجتماعی	A۲۵
	میزان تحصیلات والدین	A۲۶
قاسمی و همکاران، ۱۳۹۷؛ یزدان‌پناه و حکمت، ۱۳۹۳؛ فضل‌الهی قمشه‌ای، ۱۳۹۴؛ خدیبوی و اللهی، ۱۳۹۲؛ کردلو، ۱۳۸۷؛ نلسون و بیانکو ^۷ ، ۲۰۱۳.	گرایش خانواده به مسئولیت‌پذیری اجتماعی	A۲۷
	شیوه فرزندپروری مسئولانه و پاسخگو	A۲۸
	فرهنگ نوآوری	A۲۹
بل‌حاج ^۸ ، ۲۰۱۹؛ سیم‌چیکوا ^۹ ، ۲۰۱۲.	تبدیل پژوهش کاربردی به فایده اجتماعی	A۳۰

فاز چهارم؛ وارد کردن عوامل مؤثر در ماتریس تحلیل تأثیر متقابل و تدوین پرسشنامه و توزیع میان خبرگان؛ وزن‌دهی این پرسشنامه به صورت مقایسه‌های زوجی بوده و میزان ارتباط عوامل به صورت زیر تعیین شده است؛ عدد صفر: بدون تأثیر، عدد یک: تأثیر کم، عدد دو: تأثیر متوسط، عدد سه: تأثیر زیاد و عدد چهار: تأثیر بالقوه.

فاز پنجم؛ ورود داده‌ها و تجزیه و تحلیل خروجی نرم‌افزار میک‌مک؛ پس از آنکه پرسشنامه وارد نرم‌افزار شد، به بررسی ماتریس اثرات متقاطع به دو صورت مستقیم و غیرمستقیم پرداخته شد. در این ماتریس، جمع سطری هر عامل به عنوان میزان تأثیرگذاری و جمع ستونی هر عامل میزان تأثیرپذیری آن از عوامل دیگر را نشان می‌دهد. هرچه میزان جمع سطری یک عامل بیشتر باشد، نشان‌دهنده اثرگذاری بیشتر آن عامل می‌باشد. جدول شماره دو، مقادیر ماتریس اثرات مستقیم را نشان می‌دهد.

1. Rusdiyanto & etal
2. Bahari and Yusuf
3. Yaacob & Abdul Ghani Azmi
4. Richardson
5. Lins
6. Vaidya
7. Nelson & Bianco
8. Bel Hadj
9. Simcikova

جدول ۲: میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری عوامل بر یکدیگر به صورت مستقیم

ردیف	عامل	جمع تعداد سطرها	جمع تعداد ستون‌ها	تأثیرگذاری	تأثیرپذیری
۱	A1	۳۳	۴۳		۱۰
۲	A2	۴۲	۴۸		۶
۳	A3	۵۲	۴۰	۱۲	
۴	A4	۴۰	۳۲	۸	
۵	A5	۴۱	۳۵	۶	
۶	A6	۳۴	۴۳		۹
۷	A7	۴۵	۳۳	۱۲	
۸	A8	۵۲	۴۹	۳	
۹	A9	۳۷	۳۵	۲	
۱۰	A10	۵۵	۳۳	۲۲	
۱۱	A11	۴۵	۴۶		۱
۱۲	A12	۴۶	۳۸	۸	
۱۳	A13	۴۴	۴۹		۴
۱۴	A14	۳۸	۴۶		۸
۱۵	A15	۳۷	۴۲		۵
۱۶	A16	۴۵	۳۲	۱۳	
۱۷	A17	۴۷	۳۸	۹	
۱۸	A18	۴۱	۳۲	۹	
۱۹	A19	۴۳	۳۴	۹	
۲۰	A20	۱۵	۳۴		۱۹
۲۱	A21	۴۶	۴۶	-	-
۲۲	A22	۴۶	۴۹		۳
۲۳	A23	۳۷	۳۸		۱
۲۴	A24	۳۹	۵۰		۱۱
۲۵	A25	۳۳	۴۲		۹
۲۶	A26	۳۵	۴۳		۸
۲۷	A27	۴۲	۳۷	۵	
۲۸	A28	۴۳	۳۵	۸	
۲۹	A29	۱۹	۴۸		۲۹
۳۰	A30	۳۸	۴۰		۲
	جمع	۱۲۱۰	۱۲۱۰		

بر اساس جدول شماره دو، میزان تأثیرگذاری مستقیم عامل A10 و تأثیرپذیری مستقیم عامل A24 بیشتر از دیگر عوامل می‌باشند. در ادامه، جدول شماره سه، نیز مقادیر ماتریس اثرات غیرمستقیم را نشان می‌دهد.

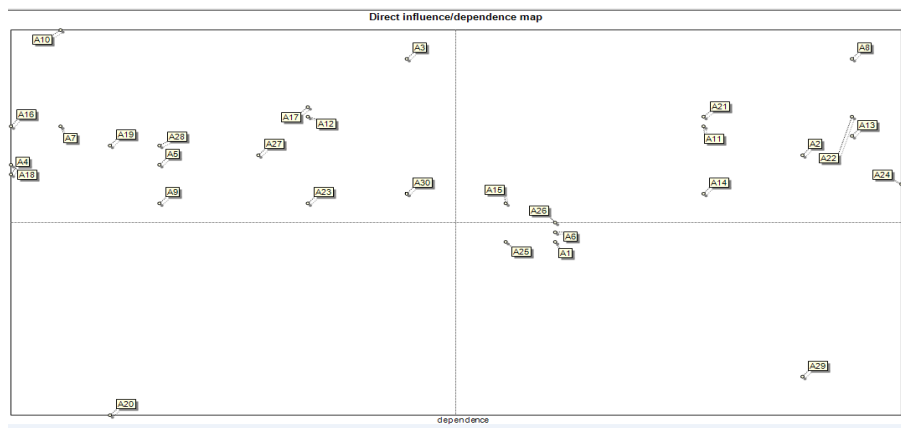
جدول ۳: میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری عوامل بر یکدیگر به صورت غیرمستقیم

ردیف	عامل	جمع تعداد سطرها	جمع تعداد ستونها	تأثیرگذاری	تأثیرپذیری
۱	A1	۴۸	۵۲		۴
۲	A2	۶۳	۶۰	۳	
۳	A3	۷۰	۶۱	۹	
۴	A4	۶۷	۴۱	۲۶	
۵	A5	۴۷	۴۷	-	-
۶	A6	۶۴	۶۴	-	-
۷	A7	۵۷	۶۳		۶
۸	A8	۶۴	۵۸	۶	
۹	A9	۵۸	۵۶	۲	
۱۰	A10	۵۵	۵۱	۴	
۱۱	A11	۷۲	۶۴	۸	
۱۲	A12	۶۱	۴۷	۱۴	
۱۳	A13	۷۱	۶۷	۴	
۱۴	A14	۸۰	۶۷	۱۳	
۱۵	A15	۳۷	۶۳		۲۶
۱۶	A16	۵۴	۵۹		۵
۱۷	A17	۷۴	۵۰	۲۴	
۱۸	A18	۴۱	۶۲		۲۱
۱۹	A19	۷۰	۵۵	۱۵	
۲۰	A20	۱۵	۵۵		۴۰
۲۱	A21	۶۷	۶۱	۶	
۲۲	A22	۷۶	۶۱	۱۵	
۲۳	A23	۵۵	۶۲		۷
۲۴	A24	۷۵	۶۲	۱۳	
۲۵	A25	۷۲	۵۴	۱۸	
۲۶	A26	۳۵	۴۳		۸
۲۷	A27	۴۲	۴۶		۴
۲۸	A28	۴۳	۴۷		۴
۲۹	A29	۱۹	۶۶		۴۷
۳۰	A30	۵۶	۶۴		۸
	جمع	۱۲۱۰	۱۲۱۰		

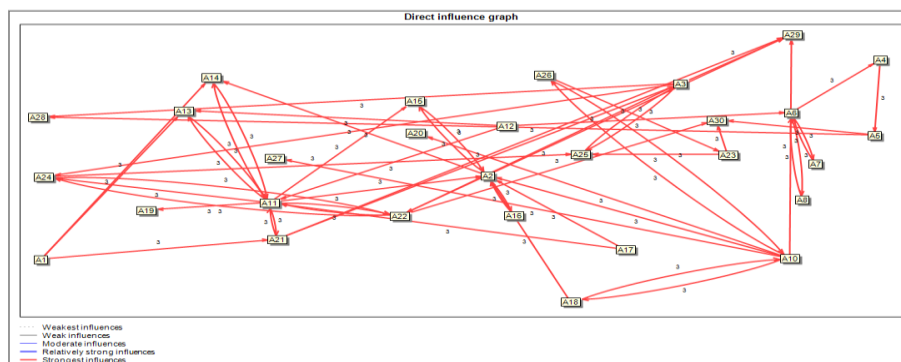
نرم‌افزار میک‌مک این امکان را فراهم می‌نماید تا گسترش تأثیر را به وسیله مسیرها و حلقه‌های بازخورد مورد مطالعه قرار دهد. بر اساس جدول سه نیز میزان تأثیرگذاری غیرمستقیم عامل A10 و تأثیرپذیری غیرمستقیم عوامل A24 و A22 بیشتر از دیگر عوامل بوده است. نرم‌افزار، میزان سازگاری ماتریس در دو حالت تأثیرپذیری و تأثیرگذاری را نیز محاسبه می‌نماید که هر چه درصدها بالاتر باشند؛ نشان‌دهنده میزان سازگاری بیشتر بین عوامل و منطقی بودن رابطه بین عوامل می‌باشند. با هر بار ارتباط بین عوامل، نرم‌افزار میک‌مک شکل جدیدی از سلسله‌مراتب

عوامل را ارائه می‌دهد. مقایسه بین تعداد جایگشت متغیر I و تکرار I-I ضروری می‌باشد و این به معنی این است که کاربرد آن پایدار می‌باشد. بر اساس اطلاعات حاصله از ماتریس اثرات متقاطع، متغیرهای پژوهش برحسب شاخص‌های آماری با دو بار چرخش داده‌ای، از مطلوبیت و بهینگی صد در صد برخوردار می‌گردند که نشان‌دهنده روایی بالایی ابزار پژوهش است. به گونه‌ای که در چرخش اول؛ با میزان اثرگذاری ۰/۱۰۲ و میزان اثرپذیری ۰/۹۲ و در چرخش دوم با میزان اثرگذاری ۰/۱۰۱ و میزان اثرپذیری ۰/۱۰۰ دارای روایی بالایی می‌باشد. پس از بررسی ماتریس اثرات مستقیم و غیرمستقیم، به تعیین جایگاه هر یک از عوامل اثرگذار و اثرپذیر پرداخته شد. شکل شماره دو، جایگاه شاخص‌های مورد بررسی را نشان می‌دهد.

شکل ۲: نقشه پراکنده‌گی عوامل و جایگاه آنها در محور تأثیرگذاری - تأثیرپذیری

شکل ۳: نقشه روابط مستقیم بین متغیرها (تأثیرات بسیار ضعیف تا بسیار قوی)

باتوجه به شکل دو، عوامل جدول چهار به‌عنوان پیشران‌های کلیدی تبیین‌کننده مسئولیت-پذیری اجتماعی در نظام آموزش و پرورش تعیین گردید.

جدول ۴: پیشران‌های کلیدی مؤثر بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی در نظام آموزش و پرورش

نام اختصاری عامل	عامل کلیدی مؤثر	نام اختصاری عامل	عامل کلیدی مؤثر
A۱۹	قوانین آموزشی	A۱۰	دسترسی همگان به آموزش (عدالت آموزشی)
A۲۷	گرایش خانواده به مسئولیت‌پذیری اجتماعی	A۱۷	اعتماد بین‌فردی
A۲۸	شیوه فرزندپروری مسئولانه و پاسخگو	A۱۸	اعتماد به سازمان‌های مردم-نهاد (NGO)
A۵	برنامه‌های آموزشی آشکار	A۳	پاسخگویی آموزش و پرورش به جامعه
A۹	برنامه‌های آموزشی پنهان	A۴	پاسخگویی افراد در قبال جامعه
A۱۶	هنجارهای اخلاقی و فرهنگی	A۲۳	ارزش‌های دینی و اسلامی
A۱۲	مسئولیت‌پذیری‌های مشترک	A۳۰	تبدیل پژوهش کاربردی به فایده اجتماعی
A۷	درگیری فعال در جامعه		

فاز ششم؛ تدوین پرسشنامه عدم قطعیت و توزیع آن در بین خبرگان؛ با توجه به ۱۵ پیشران کلیدی مسئولیت‌پذیری اجتماعی در نظام آموزش و پرورش مجموعاً ۴۰ وضعیت مختلف طراحی گردید که این وضعیت‌ها طیفی از وضعیت مطلوب و وضعیت نامطلوب را شامل می‌شوند که تعداد وضعیت‌های هر عامل متناسب با میزان پیچیدگی شرایط آن عامل، بین ۲ تا ۸ حالت متغیر بوده است.

جدول ۵: عوامل کلیدی و وضعیت‌های احتمالی آن

نام اختصاری عامل	عامل کلیدی مؤثر	نام اختصاری وضعیت	شرح وضعیت
A۱۹	قوانین آموزشی	A۱۹-۱	وضع قوانین آموزشی با محوریت مسئولیت‌پذیری اجتماعی
		A۱۹-۲	بی‌توجهی به وضع قوانین آموزشی با محوریت مسئولیت‌پذیری اجتماعی
A۲۷	گرایش خانواده به مسئولیت‌پذیری اجتماعی	A۲۷-۱	نگرش مثبت خانواده‌ها جهت گرایش به مسئولیت‌پذیری اجتماعی
		A۲۷-۲	نگرش منفی خانواده‌ها جهت گرایش به مسئولیت‌پذیری اجتماعی
A۲۸	شیوه فرزندپروری مسئولانه و پاسخگو	A۲۸-۱	ترجیح خانواده‌ها به شیوه فرزندپروری مسئولانه و پاسخگو
		A۲۸-۲	مخالفت خانواده‌ها با شیوه فرزندپروری مسئولانه و پاسخگو

تغییر محتوای برنامه‌های درسی با محوریت مسئولیت‌پذیری اجتماعی	A۵-۱	برنامه‌های آموزشی آشکار	A۵
بی‌توجهی به محتوای برنامه‌های درسی با محوریت مسئولیت‌پذیری اجتماعی	A۵-۲		
حمایت از برنامه‌های آموزشی با محوریت حساسیت دانش‌آموزان نسبت به مسائل اجتماعی	A۵-۳		
بی‌توجهی به برنامه‌های آموزشی با محوریت حساسیت دانش‌آموزان نسبت به مسائل اجتماعی	A۵-۴		
آموزش مهارت‌های عقلایی و اجتماعی جهت درک مسئولیت‌پذیری اجتماعی	A۵-۵		
بی‌توجهی به مهارت‌های عقلایی و اجتماعی جهت درک مسئولیت‌پذیری اجتماعی	A۵-۶		
تشویق به حضور مطلوب دانش‌آموزان در صحنه‌های اجتماعی	A۵-۷		
مخالفت با حضور مطلوب دانش‌آموزان در صحنه‌های اجتماعی	A۵-۸	برنامه‌های آموزشی پنهان	A۹
الگوی ذهنی مثبت معلمان نسبت به مسئولیت‌پذیری اجتماعی	A۹-۱		
الگوی ذهنی منفی معلمان نسبت به مسئولیت‌پذیری اجتماعی	A۹-۲		
نگرش مثبت نسبت به روش‌های تدریس گروهی و دانش‌آموزمحور	A۹-۳		
نگرش منفی نسبت به روش‌های تدریس گروهی و دانش‌آموزمحور	A۹-۴		
حمایت از تقویت روحیه همکاری و اعتماد بین مسئولین مدارس و انتقال آن به دانش‌آموزان	A۹-۵		
بی‌توجهی به تقویت روحیه همکاری و اعتماد بین مسئولین مدارس و انتقال آن به دانش‌آموزان	A۹-۶		
افزایش هنجارهای اخلاقی و فرهنگی با محوریت مسئولیت‌پذیری اجتماعی	A۱۶-۱	هنجارهای اخلاقی و فرهنگی	A۱۶
کاهش هنجارهای اخلاقی و فرهنگی با محوریت مسئولیت‌پذیری اجتماعی	A۱۶-۲		
تشویق مسئولیت‌پذیری‌های مشترک در دانش‌آموزان	A۱۲-۱		A۱۲

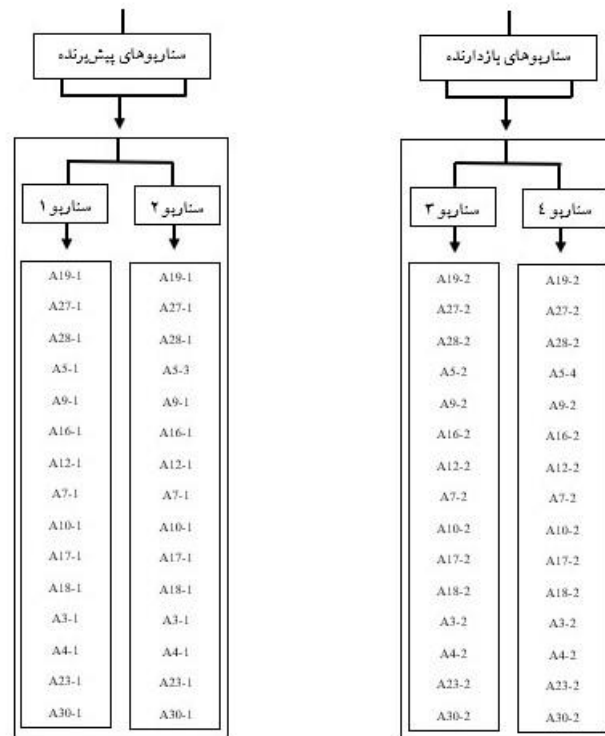
مخالفت با مسئولیت‌پذیری‌های مشترک در دانش‌آموزان	A۱۲-۲	مسئولیت‌پذیری‌های مشترک	
آموزش دانش‌آموزان در راستای درگیری فعال در جامعه با هدف مسئولیت‌پذیری اجتماعی	A۷-۱	درگیری فعال در جامعه	A۷
کم‌توجهی به آموزش دانش‌آموزان در راستای درگیری فعال در جامعه با هدف مسئولیت‌پذیری اجتماعی	A۷-۲		
حمایت از دسترسی همگان به آموزش با محوریت مسئولیت‌پذیری اجتماعی	A۱۰-۱	دسترسی همگان به آموزش (عدالت آموزشی)	A۱۰
بی‌توجهی به دسترسی همگان به آموزش با محوریت مسئولیت‌پذیری اجتماعی	A۱۰-۲		
تشویق اعتماد بین فردی در دانش‌آموزان	A۱۷-۱	اعتماد بین فردی	A۱۷
نگرش منفی نسبت اعتماد بین فردی در دانش‌آموزان	A۱۷-۲		
تبلیغ مثبت نسبت به اعتماد به سازمان‌های مردم‌نهاد (NGO)	A۱۸-۱	اعتماد به سازمان‌های مردم‌نهاد (NGO)	A۱۸
تبلیغ منفی نسبت به اعتماد به سازمان‌های مردم‌نهاد (NGO)	A۱۸-۲		
تأکید بر پاسخگویی آموزش و پرورش به جامعه	A۳-۱	پاسخگویی آموزش و پرورش به جامعه	A۳
کم‌توجهی نسبت بر پاسخگویی آموزش و پرورش به جامعه	A۳-۲		
ایجاد نگرش مثبت نسبت به مسئول و پاسخگو بودن افراد در قبال جامعه	A۴-۱	پاسخگویی افراد در قبال جامعه	A۴
ایجاد نگرش منفی نسبت به مسئول و پاسخگو بودن افراد در قبال جامعه	A۴-۲		
تأکید بر ارزش‌های دینی و اسلامی با محوریت مسئولیت‌پذیری اجتماعی	A۲۳-۱	ارزش‌های دینی و اسلامی	A۲۳
کم‌توجهی بر ارزش‌های دینی و اسلامی با محوریت مسئولیت‌پذیری اجتماعی	A۲۳-۲		
حمایت از پژوهش‌های کاربردی‌ای که قابلیت تبدیل به فایده اجتماعی را دارند	A۳۰-۱	تبدیل پژوهش کاربردی به فایده اجتماعی	A۳۰
بی‌توجهی به پژوهش‌های کاربردی‌ای که قابلیت تبدیل به فایده اجتماعی را دارند	A۳۰-۲		

با طراحی وضعیت‌ها و تهیه ماتریس متقاطع ۴۰*۴۰ مجدداً همانند مرحله قبل در تعیین عوامل کلیدی، پرسشنامه در اختیار گروه خبره قرار گرفت و سؤال اصلی پرسشنامه این‌گونه

مطرح شد: اگر هر یک از وضعیت‌های چهل‌گانه اتفاق بیفتد چه تأثیری بر وقوع و یا عدم وقوع دیگر وضعیت‌ها خواهد داشت؟ خبرگان به تکمیل پرسشنامه بر اساس سه ویژگی توانمندساز، بی‌تأثیر و محدودیت‌ساز اقدام کردند و با درج ارقامی بین ۳ تا ۳- میزان تأثیرگذاری هر کدام از وضعیت‌ها را بر سیستم مشخص کردند.

فاز هفتم؛ جمع‌آوری داده‌ها، تحلیل، گروه‌بندی سناریوها و تعیین سناریوی مؤثرتر؛ با گردآوری داده‌ها امکان استفاده از نرم‌افزار سناریوویزارد فراهم شد. نرم‌افزار سناریوویزارد با محاسبات پیچیده و بسیار سنگین، امکان استخراج سناریوهای با احتمال قوی، سناریوهای با احتمال ضعیف و سناریوهای با احتمال سازگاری و انطباق بالا را برای محقق فراهم می‌آورد. به علت وسعت ماتریس و ابعاد آن به اندازه (۴۰*۴۰) نرم‌افزار سناریوویزارد، سناریوهای زیر را به‌عنوان سناریوهای قوی گزارش داده است. شکل شماره چهار، سناریوهای خروجی را به نمایش می‌گذارد که با توجه به ماهیت سناریوها، سناریوها در دو دسته پیش‌برنده و بازدارنده مسئولیت-پذیری اجتماعی دسته‌بندی شدند. سناریوهای پیش‌برنده و بازدارنده، شامل مجموعه‌ای از وضعیت‌های مثبت و منفی‌ای هستند که در نهایت منجر به حمایت، تسهیل‌گری و پیشبرد و یا برعکس منجر به عدم حمایت و یا به عبارتی بازدارندگی خواهند بود. در نهایت، میزان سازگاری و تأثیر کل هر سناریو بررسی شده است که با توجه به اطلاعات به‌دست‌آمده سناریوی دوم و اول به ترتیب با نمره تأثیر کل ۱۷۸ و ۱۶۶ در بین سناریوهای پیش‌برنده و سناریوهای سوم و چهارم به ترتیب با نمره تأثیر کل ۱۳۴ و ۱۳۳ در بین سناریوهای بازدارنده مسئولیت‌پذیری اجتماعی در نظام آموزش و پرورش دارای تأثیر کل بیشتری می‌باشند.

Scenario No. 1	Scenario No. 2	Scenario No. 3	Scenario No. 4
A19: A19-1			A19: A19-2
A27: A27-1			A27: A27-2
A28: A28-1			A28: A28-2
A5: A5-1	A5: A5-3	A5: A5-2	A5: A5-4
A9: A9-1			A9: A9-2
A16: A16-1			A16: A16-2
A12: A12-1			A12: A12-2
A7: A7-1			A7: A7-2
A10: A10-1			A10: A10-2
A17: A17-1			A17: A17-2
A18: A18-1			A18: A18-2
A3: A3-1			A3: A3-2
A4: A4-1			A4: A4-2
A23: A23-1			A23: A23-2
A30: A30-1			A30: A30-2

شکل ۴: سناریوهای خروجی قوی

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با بررسی و واکاوی پیشران‌های کلیدی تبیین‌کننده مسئولیت‌پذیری اجتماعی در نظام آموزش و پرورش، به نتایج قابل توجهی دست یافته است. بدین‌صورت که؛ در پاسخ به سؤال اول پژوهش، ۱۵ عامل و پیشران کلیدی ایجادکننده رفتار مسئولانه در میان دانش‌آموزان، به شرح زیر شناسایی شد:

قوانین آموزشی، گرایش خانواده به مسئولیت‌پذیری اجتماعی، شیوه فرزندپروری مسئولانه و پاسخگو، برنامه‌های آموزشی آشکار، برنامه‌های آموزشی پنهان، هنجارهای اخلاقی و فرهنگی، مسئولیت‌پذیری‌های مشترک، درگیری فعال در جامعه، دسترسی همگان به آموزش (عدالت آموزشی)، اعتماد بین‌فردی، اعتماد به سازمان‌های مردم‌نهاد (NGO)، پاسخگویی آموزش و پرورش به جامعه، پاسخگویی افراد در قبال جامعه، ارزش‌های دینی و اسلامی، تبدیل پژوهش کاربردی به فایده اجتماعی.

یکی از استنتاج‌های اصلی پژوهش حاضر، در یافتن پاسخ به سؤال دوم پژوهش بوده است. با توجه به ۱۵ عامل یا پیشران کلیدی معرفی‌شده، مجموعاً ۴۰ وضعیت محتمل که طیفی از وضعیت‌های مطلوب و نامطلوب می‌باشند؛ شناسایی شده‌اند. تعداد وضعیت‌های هر عامل یا پیشران کلیدی متناسب با میزان پیچیدگی شرایطش، بین ۲ تا ۸ حالت متغیر بوده که در جدول شماره ۵ قابل مشاهده است. در راستای پاسخگویی به سؤال سوم پژوهش نیز، دو دسته از سناریوهای پیش‌برنده و بازدارنده، در شکل شماره ۴، به‌عنوان آخرین یافته‌های پژوهش حاضر ارائه شد. روشن است که آینده، لزوماً یکی از سناریوهای ارائه‌شده نیست و ممکن است حالتی بینابینی داشته باشد یا در ویژگی‌های سناریوهای بیان‌شده تغییرات اندکی به‌وجود آید؛ اما انتظار می‌رود فضای کلی آینده آموزش و پرورش کشور در حوزه مسئولیت‌پذیری اجتماعی، چیزی خارج از سناریوهای ارائه‌شده در این شکل نباشد. دسته اول؛ شامل سناریوهایی هستند که برای مسئولیت‌پذیری اجتماعی به‌عنوان عوامل پیش‌برنده عمل می‌نمایند و شامل وضعیت‌هایی‌اند که در صورت وجود آنها، حرکت به سمت مسئولیت‌پذیری اجتماعی تقویت می‌گردد. در مجموعه سناریوهای پیش‌برنده؛ سناریوی دوم با نمره ۱۷۸ و سناریوی اول با نمره ۱۶۶ به‌ترتیب مؤثرترین سناریوهای منتخب در این بخش می‌باشند. با نگاهی به تصویر کلان هر سناریو و متغیرهای تشکیل‌دهنده آنها؛ می‌توان به تبیین سبب راهبردها و اقدامات لازمه در این زمینه دست یافت. وضع قوانین آموزشی، نگرش مثبت خانواده‌ها، ترجیح خانواده‌ها به شیوه فرزندپروری مسئولانه و پاسخگو، الگوی ذهنی مثبت معلمان، افزایش هنجارهای اخلاقی و فرهنگی، تشویق مسئولیت‌پذیری‌های مشترک در دانش‌آموزان، آموزش دانش‌آموزان در راستای درگیری فعال در جامعه، حمایت از دسترسی همگان به آموزش، تشویق اعتماد بین‌فردی در دانش‌آموزان، تبلیغ مثبت نسبت به اعتماد به سازمان‌های مردم‌نهاد، تأکید بر پاسخگویی آموزش و پرورش به جامعه، ایجاد نگرش مثبت نسبت به مسئول و پاسخگو بودن افراد در قبال جامعه، حمایت از پژوهش‌های کاربردی‌ای که قابلیت تبدیل به فایده اجتماعی را دارند و تأکید بر ارزش‌های دینی و اسلامی با محوریت مسئولیت‌پذیری اجتماعی از جمله وضعیت‌های احتمالی سناریوهای منتخب اول و دوم می‌باشند. تنها تفاوت موجود میان این دو سناریوی پیش‌برنده، در تغییر محتوای برنامه‌های

درسی (موجود در سناریوی اول) و حمایت از برنامه‌های آموزشی با محوریت حساسیت دانش-آموزان نسبت به مسائل اجتماعی (موجود در سناریوی دوم) می‌باشد. در این راستا و با توجه به نتایج حاصل در این مرحله، نکات و پیشنهادهای مختلفی به شرح زیر ارائه می‌شود؛ با توجه به وضعیت‌های محتمل در سناریوهای پیش‌برنده، به این نتیجه می‌توان دست یافت که در راستای تبیین دقیق نقش مدرسه در مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان ضروری است که فرایندهای سازمانی، آموزشی و پرورشی مدارس، مورد بررسی مجدد قرار گیرند. از این‌رو، باید به نقش انکارناپذیر معلمان و دبیران اشاره نمود؛ زیرا تمامی فعالیت‌ها و سیاست‌هایی که در داخل و بیرون کلاس توسط معلمان و دبیران برای دانش‌آموزان تنظیم می‌شود؛ به‌طور مستقیم و غیرمستقیم بر مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان اثرگذار خواهند بود. بنابراین، توصیه می‌شود در نیازسنجی دوره‌های آموزش ضمن خدمت معلمان و دبیران، دوره افزایش مسئولیت‌پذیری در اولویت دوره‌های آموزشی قرار گیرد تا معلمان و دبیران با شیوه‌های مختلف آموزش مسئولیت‌پذیری آشنا شوند و بهترین حالت ممکن، دانش‌آموزان را به انجام رفتارهای مسئولانه، ترغیب کنند. از طرفی، پیشنهاد می‌شود تا فرایندهای جاری در مدارس، با توجه به پیشران‌های کلیدی‌ای چون هنجارهای اخلاقی و فرهنگی، مسئولیت‌پذیری‌های مشترک، درگیری فعال در جامعه، اعتماد بین‌فردی و ارزش‌های دینی و اسلامی تغییر نماید تا مهارت‌های لازم جهت ایجاد روحیه مسئولیت‌پذیری در دانش‌آموزان تقویت گردد. با توجه به نتایج حاصل از تحقیق اقدام‌پور و همکاران (۱۳۹۶)، هرگاه اعتماد بین‌فردی و اعتماد اجتماعی در نسل جوان بالاتر رود؛ مشارکت فعالانه‌تری در مسائل اجتماعی خواهند داشت. بنابراین، ایجاد زمینه‌های متعدد جهت درگیر ساختن دانش‌آموزان در روابط و تعاملات مختلف اجتماعی در کلاس و در محیط مدارس، می‌تواند باعث افزایش اعتماد بین‌فردی در آنان گردد. افزون بر آن، تغییر دیدگاه، باور، بینش، رفتار، نگرش و الگوی ذهنی معلمان می‌تواند به اجرایی نمودن بهتر استراتژی‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی در مدارس و میان دانش‌آموزان منجر شود. کتاب‌های درسی و محتوای آنان ابزار مفیدی جهت ارائه دانش، تغییر در باورها و نگرش‌ها، آموزش مهارت‌ها، ایجاد تعهد و روحیه مدنی در دانش‌آموزان و مسئولیت‌پذیر نمودن آنان است. قصور و ناتوانی برنامه درسی در توجه به ابعاد مختلف آموزشی، باعث خواهد شد که مخاطب، آمادگی‌های لازم را برای رفتار مسئولانه اجتماعی کسب نکند. از این‌رو، پیشنهاد می‌شود تا سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان در طراحی و تدوین محتوای برنامه درسی، زمینه کسب مهارت‌های اجتماعی از جمله رفتار مسئولانه اجتماعی را در بین دانش‌آموزان فراهم نمایند. از این‌رو، آموزش انواع مسئولیت‌های اجتماعی؛ توجه به مؤلفه‌های کلیدی مسئولیت‌پذیری اجتماعی (جداول شماره ۱ و ۳)؛ فرصت تمرین عملی و تشویق دانش‌آموزان به داشتن مسئولیت‌پذیری اجتماعی در محیط مدرسه؛ آموزش مشارکت اجتماعی؛ درگیری فعال در جامعه و روحیه جمعی؛ آموزش فرهنگ، ارزش‌ها و اعتقادات به‌صورت برنامه‌های درسی پنهان

و آشکار؛ در دوره‌ها و پایه‌های مختلف تحصیلی دانش‌آموزان توصیه می‌شود. بی‌شک اجرای پژوهش‌های گروهی، در پرورش حس مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان بی‌تأثیر نیست. بنابراین، پیشنهاد می‌شود که موضوعات پژوهشی در محتوای کتاب‌ها و هم‌چنین در کلاس توسط معلمان، عنوان شود تا حس مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان، از طریق گروه تقویت گردد. با توجه به نتایج حاصل از تحقیق قاسمی و همکاران (۱۳۹۷) و یزدان‌پناه و حکمت (۱۳۹۳)، یکی دیگر از فرایندهای آموزشی و پرورشی در حیطه مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان در نهاد خانواده شکل می‌گیرد. با توجه به نتایج حاصله از پژوهش حاضر نیز، نهاد اجتماعی خانواده، از ارکان اساسی آموزش زندگی اجتماعی در هر مقطع سنی است که از طریق ایجاد حس مسئولیت‌پذیری، پیروی از هنجارها و رفتارهای اجتماعی و اخلاقی مشترک، اجرای الگوهای عملی، رفتاری و اخلاقی، تکرار قواعد و هنجارهای حاکم بر جامعه؛ نگرش‌ها، اعتقادات، باورها و رفتارهای نوجوانان و جوانان را برای پذیرش نقش‌های اجتماعی در آینده، آماده می‌کند. بنابراین، باید بیان کرد که داشتن نگرش مثبت نسبت به مسئولیت اجتماعی توسط والدین و کاربرد شیوه منسجم، صمیمی و پاسخگو نسبت به دیگر شیوه‌های فرزندپروری بر افزایش مسئولیت‌پذیری اجتماعی فرزندان تأثیر بیشتری خواهد داشت. بر این اساس، پیشنهاد می‌شود تا با برگزاری جلسات و کلاس‌های آموزشی در مدارس، زمینه‌های آشنایی بیشتر والدین با این مفهوم فراهم گردد. در این راستا، آنچه که از اهمیت شایان توجهی برخوردار است؛ توجه به اولویت‌های پژوهشی و تبدیل پژوهش‌های کاربردی به فایده اجتماعی است؛ زیرا که اولویت‌های پژوهشی کشورمان در حال حاضر، عمدتاً بر شاخصه‌های مالی و عملکردی متمرکز دارد و جای مفاهیم کیفی مانند مسئولیت‌پذیری اجتماعی در بین آنها خالی است. هم‌چنین در نبودن نظام ارزیابی دقیق از پژوهش‌ها، همه پژوهش‌های این عرصه به یک چشم دیده می‌شوند و این خود از جهاتی علت کاهش انگیزه پژوهشگران برای انجام پژوهش‌های قوی و منسجم در این زمینه خواهد بود. از این‌رو، توصیه می‌شود تا با توجه به اهمیت این موضوع، نقشه راهی برای پژوهش‌های کشور تدوین شود تا از طریق آن، آینده‌ای روشن برای تحقیقاتی این‌چنین به وجود آید. دسته دوم؛ شامل سناریوهایی هستند که به‌عنوان عوامل بازدارنده مسئولیت‌پذیری اجتماعی عمل می‌نمایند و شامل وضعیت‌هایی‌اند که در صورت وجود آنها حرکت به سمت مسئولیت‌پذیری اجتماعی تضعیف می‌گردد. در شکل شماره ۴، سناریوهای سوم و چهارم با نمرات ۱۳۴ و ۱۳۳ به ترتیب سناریوهای بازدارنده مؤثر در این پژوهش می‌باشند. وضعیت‌های احتمالی موجود در سناریوهای سوم و چهارم که به شکل وضعیت‌های نامطلوب ارائه شده‌اند، در جدول شماره ۵ قابل مشاهده هستند. از آنجا که هدف پژوهش، تقویت مسئولیت‌پذیری اجتماعی در میان دانش‌آموزان می‌باشد؛ بنابراین، می‌بایست از بسترسازی جهت تقویت این دو سناریو خودداری نمود؛ زیرا که، سناریوهای بازدارنده

در تلاش‌اند تا از تحقق عوامل پیش‌برنده جلوگیری نمایند و از طرفی، تا زمانی که خط‌مشی‌ها و برنامه‌ریزی‌ها در آموزش و پرورش متکی بر ارزشیابی و ارزیابی نظام‌یافته نباشد و برنامه‌ها با دور تند بازنگری شده و کیفیت برنامه‌ریزی‌ها کنترل نشود؛ نه فقط موجب پیشرفت نمی‌گردد؛ بلکه در برابر بسیاری از واقعیت‌های موجود در جامعه قد علم نموده و حتی در برابر نوآوری‌های علمی، فنی و باورهای نوین مقاومت می‌کنند.

از دید محققان، پژوهش حاضر، تنها گامی ناچیز در مطالعه و استنتاج عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیر نمودن آینده‌سازان این خاک و بوم می‌باشد و باب مطالعه بیشتر در این حوزه، همچنان گشوده است. از این‌رو، برای تحقیقات آتی، پیشنهادهای نظری به شرح زیر ارائه می‌شود: با توجه به بنیادهای فرهنگی و دینی جامعه ایرانی، پیشنهاد می‌شود که درباره رابطه دینداری و مسئولیت‌پذیری اجتماعی، تحقیقاتی انجام شود تا در صورت امکان، بتوان راهکارهایی با استفاده از پتانسیل‌های موجود مذهبی برای افزایش مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان ارائه نمود؛ زیرا که، بررسی عمیق نقش برجسته این هنجارها و ارزش‌ها، باعث جهت‌گیری ارزشی برنامه‌های درسی در این حوزه خواهد شد. افزون بر آن، اگر تحقیقاتی به روش آزمایشی انجام شوند، می‌توان مشخص نمود که چه الگوهای و با چه مؤلفه‌هایی، باید بومی‌سازی شوند تا برای افزایش مسئولیت‌پذیری در دانش‌آموزان و نوجوانان ایرانی، کاربرد عملی داشته باشند. از این‌رو، این موضوع نیز می‌تواند یکی دیگر از پیشنهادهای ارائه‌شده جهت تحقیقات آتی باشد. همچنین، با توجه به نتایج پژوهش حاضر، پیشنهاد می‌شود تا پیشران‌ها و عوامل کلیدی شناسایی‌شده، در پایه‌های تحصیلی مختلف و نیز با توجه به جنسیت، در میان دانش‌آموزان دختر و پسر به شکل مقایسه‌ای مورد بررسی قرار گیرد. محدودیت اصلی پژوهش حاضر نیز در گردآوری اطلاعات و داده‌های پژوهش رخ داد؛ زیرا این پژوهش در شرایطی انجام گرفت که مسئله اصلی کشور، همه‌گیری ویروس کرونا بود. به‌طوری‌که با اعمال فاصله‌گذاری اجتماعی، امکان مصاحبه رویارو با خبرگان، پنخس و گردآوری پرسشنامه‌ها به‌صورت مستقیم توسط محققین وجود نداشت. از این‌رو، همکاری نکردن برخی از خبرگان در پاسخگویی به سؤالات پرسشنامه‌ها، از جمله مهم‌ترین محدودیت‌های این پژوهش بوده است.

فهرست منابع

- Alaa Tag Eldin, Mohamed (2015). A Framework for University Social Responsibility and Sustainability: The Case of South Valley University, Egypt. *International Journal of Social, Behavioral, Educational, Economic and Management Engineering*, 9(7).
- Alizadeh, M., Soheili, S and Bamshad, V. (2015). Transformation of the position of business social responsibility in the contemporary research literature of the organization in Iran. *Entrepreneurship Development*, 8(2): 353-369. (Text in Persian).

- Amadi, Richard Nlemenya and Bayo, Prince Lekara (2020). Comparative Study of the Corporate Social Responsibility of Rivers State University and University of Port Harcourt, Nigeria. *KIU Journal of Social Sciences*. Kampala International University, 6(1): 113- 121.
- Ardalan, M.R., Ghanbari, S., Beheshti Rad, R and Navidi, P. (2015). The Impact of Social Capital and Social Responsibility on Organizational Commitment (Case Study: Razi University of Kermanshah Staff. *Educational Measurement and Evaluation Studies*, 5(10): 109-132. (Text in Persian).
- Arinmanesh, M., Javanshiri, A and Modir Shanehchi, M. (2019). The wonders and drivers of Iran-US relations in 1408. *The Future of Iranian Studies*, 4(1): 117-140. (Text in Persian).
- Augusto Felcio, J., Couto, E., and Caiado, J (2014). Human capital, social capital and organizational performance. *Management Decision*, 52(2): 350-364.
- Avi-Yonah, R. (2008). *Corporate Social Responsibility and Strategic Tax Behavior*. In: Schön, W. (Ed.), *Tax and Corporate Governance*. Springer- Verlag, Berlin Heidelberg.
- Basu, K (2012). Identity, trust and altruism, sociological clues to economic development, <http://economics.cornell.edu/cae/06.05.pdf>.
- Bahari, Z and Yusuf, M.Y. (2014). Corporate Social Responsibility in Islamic Banking Institutions in Aceh: Analysis of Criteria and Perception. *Journal of Educational and Social Research*. 4(2): 391- 408.
- Bel Hadj, Tarek. (2019). Effects of corporate social responsibility towards stakeholders and environmental management on responsible innovation and competitiveness, *Journal of Cleaner Production*.
- Bjornskov, C., and Sondroskov K. M (2013). Is Social Capital a Good Concept? *Social Indicators Research*, 1(14): 1225–1242.
- Cascales, J., and Prieto, M. (2019). Incidencia de la practica de actividad fisica deportiva como reguladora de la violencia escolar. *Retos*, 35(1): 54-60.
- Chile, L and Black, X., (2015). University–community engagement: case study of university social responsibility. *Educ. Citizenship Soc. Justice*, 10 (3): 234–253.
- Chuansheng, Lio and Xudong, zhu. (2015). *Three Approaches to Cultivating College Students Sense of Social Responsibility*. University council. Beijing Normal University. Haidian District, Beijing.china.
- Crane, Andrew and Matten, Dirk (2007). *Corporate Social Responsibility as a Field of Scholarship*. *Corporate Social Responsibility*. London: Sage.
- Cohen H., Beresford, S., Barrington, W., Matsueda, R., Waeikfield, J. and Duncan G (2018). Associations between social capital and depression: A study of adult twins. *Health & Place*, 50: 162–167.
- Cuadro, Enriquez., Corina, Alicia., Garofalo Velasco, Darli and Hidalgo Troya, Fausto. (2018). The administration and its contribution to the educational management in the higher education institutions in Ecuador. *Dilemas Contemporaneos.Educacion Political*, 5: 1–14.
- Dąbrowski, Tomasz J., Brdulak, Halina., Jastrzębska, Ewa and Legutko-Kobus, Paulina (2018). *University Social Responsibility Strategies*, 77(5): 4–12.
- Dadashi, F., Saffar Heydari, H and Sharifzadeh, H.S. (2018). Principles and methods of teaching responsibility in Islamic teachings. *Research on Islamic education issues*, 26(41):155-180. (Text in Persian).

- Darwish, S. (2016). The Understanding of Probability in the Iraqi Culture. *International Journal of Mainstream Social Science*, 5(1-2): 11.
- Davarpanah, S.H., Siadat, S.A; Valizadeh, S.S and Rezaian, H. (2017). Modeling Structural Equations of Relationships between Spiritual Leadership and Social Responsibility of Employees with the Mediating Role of Organizational Health in Employees of Isfahan University. *Leadership and Educational Management*, 11(1): 35-58. (Text in Persian).
- Dehkhoda, A.A. (1993). *Dehkhoda Dictionary*, Tehran (Text in Persian).
- Dima, Alina Mihaela., Vasilache, Simona., GHinea, Valentina and Agoston, Simona (2013). A model of academic social responsibility. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 38: 23-43.
- Dixit, Pankaj (2020). Education Sector and Corporate Social Responsibility a Study on Private Sector Secondary School of District North & South Delhi (India). *Sociological Jurisprudence Journal*, 3(1): 14-18.
- Eghdampour, R., Keshtiarai, N and Ismaili, R. (2019). Students' lived experiences of social responsibility in the university. *Higher education curriculum studies*, 10(20): 237-264. (Text in Persian).
- Eghdampour, R., Keshtiarai, N and Ismaili, R. (2017). Identifying the Factors Affecting the Social Responsibility of Higher Education Students. *Qualitative Research in the Curriculum*, 2(9): 139-169. (Text in Persian).
- Fazlullah al-Qamshah, S.A. (2015). Student responsibility; Influential factors and priorities. *Culture in Islamic University*, 5(3): 327-346. (Text in Persian).
- Fazlullah al-Qamshah, S.A and Afrasiabi, N. (2018). The Role of Cultural Intelligence and Social Capital in Teachers' Social Responsibility. *Knowledge*, 27(12): 47-57. (Text in Persian).
- Ferris S., Javakhadze D. and Rojkonic, J. (2017). CEO social capital, risk-taking and corporate policies. *Journal of Corporate Finance*, 47: 46-71.
- Fordham, A.E., Robinson, G.M. (2018). Mapping meanings of corporate social responsibility an Australian case study. *Corporate Responsibility*.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*, New York: Free press.
- Gabriel, R. P. (2014). I throw itching powder at tulips. In *Proceedings of the 2014 ACM International Symposium on New Ideas, New Paradigms, and Reflections on Programming & Software ACM.*, 301-319.
- Gallardo-Vazquez, Dolores., Folgado-Fernandez, Jose Antonio., Hipolito-Ojalvo, Francisco and Valdez-Juarez, Luis Enrique (2020). Social Responsibility Attitudes and Behaviors. *Influence on University Students Satisfaction*, 9(8):112.
- Ghasemi, M., Badsar, M and Fathi, S. (2018). Investigating the mediating role of religiosity in analyzing the factors affecting students' social responsibility. *Applied Sociology*, 29(69):189-206. (Text in Persian).
- Gleave, Eric, Robbins, Blaine & Kolko. Beth. (2012). Trust in Uzbekistan. *International Political Science Review*, 33.
- Godet, M. (2008). *Strategic Foresight, Paris Lipsor Working Paper*.
- Golkar, A. (2016). *Social Factors Affecting Social Responsibility (Case Study: Staff of the Deputy of Planning and Financial Resources of the Radio and Television of Iran)*, Master Thesis, Islamic Azad University- Tehran. (Text in Persian).
- Green, Todd and John Pelozza. (2011) How Does Corporate Social Responsibility Create Value for Consumers? *Journal of Consumer Marketing*, 28(1).
- Growiec K. and Growiec, J. (2016). Bridging Social Capital and Individual Earnings: Evidence for an Inverted. *Social Indicators Research*, 127: 601-631.

- Hajizadeh, M and Avarjeh, M. (2014). Social Responsibility in the Holy Quran with Emphasis on the Viewpoint of Allameh Tabatabai in Al-Mizan. *The Quran in the Mirror of Research*, 1(1): 123-156. (Text in Persian).
- Hassan, A and Lund-Thomsen, P. (2019). Multi-stakeholder initiatives and corporate social responsibility in global value chains: Towards an analytical framework and a methodology. In *Corporate Social Responsibility: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications IGI global*.
- Hellison, D. (2010). *Teaching personal and social responsibility through physical activity*. Champaign, IL: Human Kinetics Publishers.
- Holajian, M and Saadipour, I. (2015). Comparison of the effectiveness of two educational methods of role-playing and question-and-answer on critical thinking and responsibility of first-grade female students. *Educational and School Studies*, 4(2): 33-54. (Text in Persian).
- Hosseini, Z., Izadi, M., Vakili, N and Ansarian, F. (2018). A Study of the Social Dimension of Responsibility from the Perspective of the Qur'an and Islam. *Qur'anic Studies*, 9(34): 279-304. (Text in Persian).
- Hosseini, Z., Bagheri, A., Sadeghi, A and Moghimebeigi, A (2017). Investigating the status of social responsibility of nurses and its relationship with some demographic characteristics. *Scientific Journal of Hamadan School of Nursing and Midwifery*, 25(2): 45-53. (Text in Persian).
- Huda, M., Jasmi, K. A., Alas, Y., Qodriah, S. L., Dacholfany, M. I., and Jamsari, E. A. (2018). Empowering civic responsibility: Insights from service learning. In *Engaged Scholarship and Civic Responsibility in Higher Education IGI Global*.
- Jalava, J. (2003). From Norms to Trust the Luhmannian Connections between Trust and System. *European journal of social theory*, 6(2).
- Johnston, Andrew., Amaeshi, Kenneth., Adegbite, Emmanuel and Osuji, Onyeka. (2019). Corporate Social Responsibility as Obligated Internalisation of Social Costs. *Journal of Business Ethics*.
- Kadushin, C. (2012). *Understanding Social Networks: Theories, Concepts, and Findings*. Oxford University Press.
- Karima, Risuke., Oshima, Yoshito and Yamamoto, Kazuo. (2006). Identification of subjects for Social Responsibility education at universities and the present activity at the university of Tokyo. *Environmental Sciences*, 13(6): 327-337.
- Katsoulakos, P and Katsoulakos, Y. (2006). A multi-dimensional view of corporate responsibility, CSR and social marketing: What is the desired role for universities in fostering public policies? *MPRA Paper.*, 2954.
- Khadivi, A and Allahi, I. (2013). Investigating the Relationship between Responsibility and Academic Achievement of Female High School Students (Seventh Grade) in Mahabad. *Women and Family Studies*, 6(22): 37-59. (Text in Persian).
- Khanifar, H., Mirzaei, Nagh., Parishani, A and Pourbehrozan. (2018). Pathology of Internal Research in the Field of Social Responsibility with a Hybrid Approach. *Management of Government Organizations*, 6(3): 83-98. (Text in Persian).
- Khosravi, A. (2018). Sustainable development in the light of selecting the highest criterion of social responsibility from the perspective of experts. *Environmental education and sustainable development*, 7(2): 77-90. (Text in Persian).
- Kline, Muhammad ibn Ya'qub (1407 AH). *Al-Kafi*, translated by Ghaffari, Ali Akbar and Akhundi, Mohammad, Tehran: Islamic Library. (Text in Persian).

- Krieger-Boden Ch. (2013). Ethics, trust and altruism in society, politics and business, Global Economics. www.global-economic-symposium.org/solutions/the-global-society/ethics-and-trust-in-society-and-business.
- Kurdlu, M. (2008). Investigating the factors affecting the responsibility of high school adolescents at home and school. *Psychology and educational sciences*, 13: 4-11. (Text in Persian).
- Latif, Khawaja Fawad., Pérez, Andrea and Sahibzada., Umar Farooq. (2020). Corporate social responsibility (CSR) and customer loyalty in the hotel industry: A cross-country study. *International Journal of Hospitality Management*.
- Lins, K., Servaes, H. and Tamayo, A. (2015). Social Capital, Trust, and Firm Performance: The Value of Corporate Social Responsibility during the Financial Crisis. *European Corporate Governance Institute (ECGI)-Finance Working Paper*, 44(6):52.
- Liu, S., & Wu, D. (2016). Competing by conducting good deeds: The peer effect of corporate social responsibility. *Finance Research Letters*, 16: 47-54.
- Madhoshi, M and Noruri, A.A. (2015). Explaining the pattern of promoting social responsibility in the organization. *Strategic Management Studies*, 23: 43-60. (Text in Persian).
- Meehan, John., Meehan, Karon, and Richards, Adam, (2006), Corporate Social Responsibility: the 3C-SR model. *International Journal of Social Economics*, 33(5/6): 386-398.
- Majlisi, Mohammad Baqir (2000). *Ehtejajat*, translated by Khosravi, Musa, Tehran: Islamic. (Text in Persian).
- Marzooqi, Rahmatullah, and Anarinejad, Abbas (2007). Social education from the perspective of Nahj al-Balaghah. *Islamic Education*, 4 (2): 192-163. (Text in Persian).
- Mergler, A. S, (2007) Relationships between personal responsibility, emotional intelligence and self esteem in adolescents and young adults. *The Australian Educational and Developmental Psychologist*, 24(1): 5-18.
- Miller, E & Buys, LL. (2009). The impact of social capital on residential water-affecting behaviors in a drought-prone. Australian community. *Society and Natural Resources.*, 244-257.
- Mir Mohammadi, S.M and Rajaei, H. (2014). The Relationship between Transformational Leadership and Organizational Social Responsibility. *Management Studies (Improvement and Transformation)*, 23(74): 19-19. (Text in Persian).
- Mohammadi, H and Hakimi, A. (2017). Assessing the principles of corporate social responsibility with the standard approach of ISO 26000 Case study: Mazandaran Gas Company. *Standard and Quality Management*, 1(23): 16-33. (Text in Persian).
- Najafi, S and Sepiani, M. (2016). Investigating the Role of Ethical Principles of Shahid Rajaei Fars Campus Staff on Their Social Responsibility. *Social Sciences*, 10(4): 229-246. (Text in Persian).
- Nasiri al-Walikhani, F.S. (2014). The Relationship between Perceived Organizational Support of Urban Management and Social Responsibility and Job Performance of Hamedan Municipality Employees. *Economics and Urban Management*, 8: 97-108. (Text in Persian).
- Nelson, D and Bianco, C. (2013), Increasing Student Responsibility and Active Learning In An Undergraduate Capstone Finance Course. *American Journal of Business Education (AJBE)*, 6(2): 267-278.

- Ni, A and VanWart, M. (2015). *Corporate social responsibility: Doing well and doing good*. In Building Business-Government Relations Routledge.
- Nikkhah, H and Jahanshahi Fard, P. (2014). Investigating the level of social responsibility of Bandar Abbas citizens and cultural and social factors affecting it. *Urban Sociological Studies*, 5(3):109-134. (Text in Persian).
- Nouri, M.R., Ahmadvand, M.V and Ghaffari, M. (2018). The degree of compatibility of the Islamic education curriculum (content and objectives) of the general education course of Iran with the objectives (basic competencies), detailed document of the national curriculum. *leadership and educational management*, 12(3): 279-295. (Text in Persian).
- Nowruzi, M.R., Danaeifard, H., Fani, A.A and Hassanzadeh, A. (2014). Theoretical processing of social responsibility based on data theory. *Management improvement*, 4(26): 5-24. (Text in Persian).
- Onogh, M., Nateghi, F and Qaltash, A. (2018). Identifying the components of desirable cognitive, emotional and functional social responsibilities for the curriculum of social studies in elementary school in Iran. *leadership and educational management*, 12(4): 25-42. (Text in Persian).
- Patel, Fay (2019). The Political economy of international hogher education: Balancing quality education and social responsibility. *Asian Journal of Research in Education and Social Sciences*, 1(2): 33-43.
- Plungpongpan.j.et.al. (2016). University social responsibility and brand image of private universities in Bangkok. *International Journal of Educational Management*, 30(4): 571-591.
- Pop, O., Dina, G.C and Martin, C. (2011). Promoting the Corporate Social Responsibility for A Green Economy and Innovative Jobs. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 15: 1020.1023.
- Rah-Chamani, A and Kavousi, K. (2015). The Impact of Organizational Social Responsibility and Consumer Trust on Organizational Reputation. *Business Strategies (Daneshvar Behavior)*, 22(5): 69-82. (Text in Persian).
- Ranjbar Heydari, V., Ghorbani, A., Simber, R and Hajiani, E. (2016). Identifying and explaining the factors and drivers affecting the relations between Iran and the Persian Gulf Cooperation Council on the ten-year horizon using the Mikmak method. *Defense Future Research*, 1(2): 7-36. (Text in Persian).
- Richardson, G. (2008). "The Relationship between Culture and Tax Evasion across Countries: Additional Evidence and Extensions". *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 17(2): 67-78.
- Ronaghi, M.H. (2019). The Relationship between Islamic Professional Ethics and Social Responsibility on Social Capital (Research Sample: Shiraz University). *Islamic Management*, 27(3): 162-184. (Text in Persian).
- Royani. R. and mehrdost. h. (2010). A survey on the role of cultural managers in improvement of social responsibility (A case study of Iran Broadcasting). *Journal of Social Sciences*. 3(3): 101-114.
- Rusdiyanto, Heru Tjaraka., Nur Mufarokhah, Muchsin., Zuhad, Al'asqolaini., Ahmad Junaidi, Musthofa., Susilo Aji, Zainab and Awliya, Rohmah. (2020). Corporate Social Responsibility Practices in Islamic Studies in Indonesian. *Talent Development & Excellence*, 12(1): 3550 – 3565.

- Ruxandra Vasilescu.R and et.al. (2012). Developing university social responsibility: A model for the challenges of the new civil society. *Procedia Social and Behavioral Sciences (Elsevier)*., 4177–4182.
- Sajasiqidari, H.A., Shayan, H and Vaez Tabasi, A. (2019). Assessing the Social Responsibilities of Agricultural Entrepreneurship Companies in Rural Areas. *Rural Research*, 10(2): 203-213. (Text in Persian).
- Sajasiqidari, H.A and Arab Timuri, Y. (2018). Assessment and analysis of social responsibility of villagers to preserve the environment (study about rural areas of Khaf city). *Social issues of Iran*, 9: 79-99. (Text in Persian).
- Sanobar, N and Heidarian, B. (2012). Identifying and Prioritizing Factors Affecting Corporate Social Responsibility in Iran. *Economic Sociology and Development*, 1: 71-89. (Text in Persian).
- Santos, Fernando., Neves, Rui and Parker, Melissa (2020). Future Pathways in Implementing the Teaching Personal and Social Responsibility Model in Spain and Portugal. *Federación Española de Asociaciones de Docentes de Educación Física (FEADEF)*.
- Scickering, A. (2001). Maximizing civic learning and social responsibility. *New England Resource Center for Higher Education*., 1- 8.
- Shahinmehr, B and Hassani, M. (2015). Modeling the Relationships between Professional Ethics and Social Responsibility with Organizational Accountability. *Ethics in Science and Technology*, 10(1): 1-11. (Text in Persian).
- Shafaiyamchelo, T., Abili, K and Faramarz Gharamolki, A. (2018). Social Responsibility in Universities. *Culture Card*, 25: 189-202. (Text in Persian).
- Shafei, R and Azizi, N.A. (2013). Study of organizational social responsibility in universities and educational centers in the west of the country (designing an evaluation model). *Organizational Behavior in Education*, 1(2): 5-22. (Text in Persian).
- Sharma, Devika and Sharma, Rashmi (2019). A Review literature on university social resoponsibility initiatives in the global context. *Journal of Emerging Technologies and Innovative Research (JETIR)*, 6(6): 27-35.
- Simcikova, Klara. (2012). *Corporate social responsibility as an organizational innovation: a comparative analysis of its implementation in the institutional frameworks of Sweden and the United Kingdom*. Master programme in Economic Growth, Innovation and Spatial Dynamics, LUND University School of Economics and Management.
- Sobel, J. (2002). Can We Trust Social Capital? *Journal of Economic Literature*, 40: 139–154.
- Sobhani Nejad, M. (2000). *Social Responsibility in Iran's Elementary Curriculum and Plan for the Future*, PhD Thesis, Tarbiat Modares University. (Text in Persian).
- Sobhani Nejad, M and Aboniki, Z. (2012). Investigating the level of attention to social responsibility in the content of high school curriculum. *New Educational Thoughts*, 8(1):59-106. (Text in Persian).
- Soroush, M. (2012). Feeling of individual and social responsibility, altruism and social trust (Case study: Shiraz adolescents). *Quarterly Journal of Applied Sociology*, 23(46):193-211. (Text in Persian).
- Symaco L. and Tee, M. (2018). Social responsibility and engagement in higher education: Case Of the ASEA., *International Journal of Educational Development*., 1-9.

- Talebi, A.T and Bahripour, A.H. (2014). Investigating the extent of collectivism in social responsibility (Case study of Kashan citizens). *Social Sciences*, 66: 37-71. (Text in Persian).
- Teichler, U (2015). Higher Education Research. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2(10): 862-869.
- The general plan of the education system of the Islamic Republic of Iran: Approved by the Council for the Fundamental Change of the Education System.* (1988). Tehran: Executive Headquarters for a fundamental change in the education system. (Text in Persian).
- Tomazevic, Nina (2019). Social Responsibility and Consensus Orientation in Public Governance: A Content Analysis. *Central European Public Administration Review*, 17(2):189-204.
- Vaidya, R. S. (2014). Beyond Knowledge and Pedagogy: Academic Optimism of Teachers in High Need Schools. *American Journal of Educational Research*, 2(12): 1218-1224.
- Vasilescu, Ruxandra., Barna, Cristina., Epure, Manuela & Baicu, Claudia (2010). Developing University Social Responsibility: A model for the challenges of the new civil society. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 2: 4177-4182.
- Vivas, M., Gomez, J., Bartoll, O., & Miravet, L. (2017). Validacin de un instrumento de observacin para el analisis de habilidades socio emocionales en Educacin Fisica. *Retos*, 31(1): 8-13.
- Wang, Wenlong., Zhang, Suxian., Zhang, Longlong & Liu, Qi (2020). Government Subsidy Policies and Corporate Social Responsibility. *IEEE Access, Digital Object Identifier 10.1109/ACCESS.2020.3002794.*
- Walker, M. Parent, M.M. (2010). Toward an Integrated Framework of Corporate Social Responsibility, Responsiveness, and Citizenship in Sport. *Management Review*, 8(13): 198.213.
- Wisbord, R. (2010). *Our Chosen Schools*, Translated by Amirkiani, Elham. Tehran: Electronic Journal of the Research and Curriculum Planning Organization Office of Technological Development. (Text in Persian).
- Yaacob, Y. Abdul Ghani Azmi, I. (2012). Entrepreneur's Social Responsibilities from Islamic Perspective: A Study of Muslim Entrepreneurs in Malaysia. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 58(1): 1131-1138.
- Yaqubi, L. (2012). *Investigating Social Responsibility in Islamic Teachings and Its Educational Implications for Teachers*, Master Thesis, Allameh Tabatabai University. (Text in Persian).
- Yazdanpanah, L and Hekmat, F. (2014). Investigating the Factors Affecting Youth Social Responsibility (Student Study of Shahid Bahonar University of Kerman). *Social Studies of Iran*, 8(2): 127-150. (Text in Persian).

